

פילוסופיה אוטוביוגרפית – אוטופילוסופיה

מושג האוטופילוסופיה הוא חוטר עיקרי של מושג האוטוביוגרפיה. המושג מורכב מתהליך תמידי של עיצוב העצמי, רפלקסיה על התהליך ותוצאת השילוב שבין התהליך ובין התיעוד שלו. לשילוב הזה יש היבט ערכי והוא מבטא את דרישתו של הפילוסוף לעקיבות - לתחולה בלתי מוגבלת של הפילוסופיה על כל ממדי החיים. דרישה זו ללכידות אף מורה שהתנסויות מסוימות בחייו של הפילוסוף מנוסחות לא רק כהנחיות מעשיות אלא גם כעקרונות תיאורטיים.

מושג האוטופילוסופיה מראה את תכלית הפילוסופיה כפי שהיא ניכרת בהגות ומיושמת בחיי היום-יום כמכלול קיומי. הואיל והפילוסוף מחויב אל הפילוסופיה, לא די בתיאור תיאורטי שלה, אלא יש גם להראות את התממשתה בחייו. את הפילוסופיה יש לקרוא לאור "חוקת היסוד" שקבע הפילוסוף לעצמו.

בפרק הנוכחי יתואר המבנה המארגן של האוטופילוסופיה וכן התהליכים בחייו של הפילוסוף המאפיינים את התמורה לאוטופילוסוף. המבנה והתהליכים יודגמו על שני פילוסופים מוכרים פחות: פייר בייל ומיגל דה אונמונו.

שבטקסט הפילוסופי הן תופענה ברצף סדרתי התואם את הרצף הלוגי. את הסדר הלוגי אפשר לזהות באמצעות הסבת מבט-על מנתח אל מכלול הטקסטים של הפילוסוף.

השקפת עולם היא מכלול של אמונות, האמונות, הנחות יסוד והשקפות מטפיזיות שהפילוסוף מחזיק בהן. זוהי נקודת המוצא של תהליך ההתפלספות. במסגרת המטא-פילוסופיה מביע הפילוסוף את עמדתו בדבר מהות העיסוק הפילוסופי או מציע תשובה לשאלה "מהו תפקיד הפילוסופיה?". במסגרת הפילוסופיה הפילוסוף מבטא את רעיונותיו ועקרונותיו הפילוסופיים בטיעונים, בניסויי מחשבה, בהגדרות, בהבהרות וכיוצא באלה. ניסוח המשנה הפילוסופית נעשה בכפוף למה שהפילוסוף התחייב אליו ברובד המטא-פילוסופי. כלומר הוא מציג את שיטתו הפילוסופית כיישום של תשובתו לשאלה "מהי פילוסופיה?". לבסוף, הפרקטיקה הפילוסופית פירושה יישום של עמדות פילוסופיות בחיים הפרטיים, בחיי היום-יום.

ארבע הקטגוריות והיחסים ביניהן משולים לתנועה מעגלית בין ארבעה אלמנטים בכיוון קבוע – מהשקפת העולם אל הפרקטיקה ועם זאת, מטבע הדברים, הגבול ב"סוף המעגל" – בין הפרקטיקה הפילוסופית להשקפת העולם שהייתה תשתיתה – הוא חדר. פרקטיקה פילוסופית שעם הזמן נעשתה פעילות אנושית יומיומית עשויה לשמש מניע לפיתוח, עדכון, שינוי וגיבוש של תפיסת העולם, ומשם להעלאת שאלות מטא-פילוסופיות, אחר כך לניסוח עמדות פילוסופיות, ולבסוף, שוב, ליישומן בהתנהגות. יתר על כן, מדובר בתהליך המטשטש את ההבחנות בין פנימי לחיצוני, בין אובייקטיבי לסובייקטיבי, בין הגות למעשה. עם התפתחות הפילוסוף והפילוסופיה המעברים בין האלמנטים נעשים רציפים וחלקים, וכמו בטבעת מביוס סדורים במישור אחד – המישור הביופילוסופי.

הטבעת הביופילוסופית משמש פריזמה מארגנת להתבוננות

לאוטופילוסופיה שלשה אינדיקטורים, והיא מאופיינת באחדות המחשבה הפילוסופית והניסיון, אחדות הניכרת בחיים עצמם ושהפילוסוף מבטא אותה בכירור. מדובר במערך המקיים יחס של הזנה וזרימה – היוזן חוזר המתחיל בתפיסת העולם, עובר במטא-פילוסופיה, ממשיך אל פילוסופיה בבחינת תורה וממנה אל יישום התורה הפילוסופית בחיי היום-יום, ולבסוף שב אל תפיסת העולם. זהו יחס מעגלי המקיף את כל תחומי החיים. אוטופילוסוף חווה טרנספורמציה לפחות פעם אחת בשלב כלשהו של חיי ההגות שלו. המאורע מעורר אותו למחויבות כלפי העמדות הפילוסופיות שלו, וכפועל יוצא נכרת "החווה הפילוסופי", שבו נחתמים נדרי דרכו הפילוסופית. למאורע הזה ניתן מעמד אתי המזיין את להט הפילוסוף לעמוד בהתחייבויותיו. אפשר לנסח את הגדרת האוטופילוסופיה גם כך: אוטופילוסופיה ניכרת בשקילות ובקשר ההדוק שבין הפילוסופי לביוגרפי, ותנאי האפשרות שלה הוא התרחשות מהלך טרנספורמטיבי שהשלכותיו הן התבוננות עצמית מתמדת ופעולה מתוך ביקורת. כל פעולה של הפּרָט נעשית אגב התבוננות מתמדת במחשבותיו ובמעשיו לאור העקרונות שגיבש לעצמו. כלומר מתוך התהלכות הפילוסוף בשדרות קיומו ניתן לזהות את הפילוסופיה המתגלמת בחייו. העקרונות הפילוסופיים המנחים אותו מנהירים את התנהגותו ומאפשרים להבינו דרך הפילוסופיה שלו. את הביוגרפיה הלפונה בפילוסופיה נכנה כאן ביופילוסופיה.

טבעת מְבִיּוֹס ביופילוסופית

פילוסופיה אוטוביוגרפית היא פילוסופיה השומרת על רציפות רעיונית ויישומית המתפתלת דרך השקפת העולם, המטא-פילוסופיה, הפילוסופיה ויישומה בחיי היום-יום של הפילוסוף. מה שהיה בגדר רעיון בשלב אחד מיושם בשלב שאחריו. ארבע הקטגוריות האלה מקיימות ביניהן קשר לוגי, אף שאין הכרח

בקשר שבין פילוסופיה לחיים. המודל הקושר בין השניים נמצא כבר ביוון העתיקה וברומא. הפילוסופיה דאז הייתה בחזקת הדרכה לחיים נכונים וטובים, כלי מעשי שבאמצעותו פותחו דרכי תרגול שקושרות בין מחשבה ומעשה על ידי חקירת העצמי.

לפי השקפתם של הסטואיקנים, למשל, הסיבה העיקרית לסבל, לְאִי־סדר בחיים ולחוסר המודעות העצמית היא התשוקות והפחדים המוגזמים. בני האדם אינם מצליחים לחיות באופן מלא משום שהם מוֹנְעִים מֵאִי־סדר. ייעודה של הפילוסופיה אינו לימוד תיאוריות מופשטות ופרשנות של טקסטים, כי אם אמנות החיים – אמצעי לשחרור מהתשוקות והדאגות. את הרעיונות הללו נמצא אצל אפיקטטוס:

אין הפילוסופיה מבטיחה להשיג בשביל אדם שום דבר מן הדברים החיצוניים, שאם לא כן הייתה הפילוסופיה מקבלת על עצמה לעסוק במשהו החורג מתחומה שלה. כשם שהעץ הוא החומר למלאכת הנגר, והארד – של הפסל, כך הנושא של אמנות החיים הוא אורח חיוו של כל איש.¹⁶⁸

הפילוסופיה נתפסת בראש ובראשונה כתרפויטית, "עבודה עצמית". הייעוד של התרגול הרוחני הוא להביא לידי טרנספורמציה של ההשקפה, של סגנון החיים ושל ההתנהגות.¹⁶⁹

האקט הפילוסופי אינו נעשה ברמה הקוגניטיבית בלבד, אלא גם ברמת העצמי בבחינת מכלול וברמת ההווה בכלל. הפילוסוף צועד בדרך פילוסופית, ויש בה רגע של המרה המשנה ואפילו הופכת את חיוו של האדם ההולך בדרך זו. תפקיד הפילוסופיה הוא לחנך אנשים להתאוות רק לדברים הטובים שהם מסוגלים להשיג ולא לעשות את המעשים הרעים שיוכלו להימנע מהם. רק המעשים שבכוחנו לשלוט בהם רלוונטיים לתורת המוסר, רק הם קשורים בְּחִירוֹתֵנוּ. זו צורת הסתכלות הפוכה לחלוטין לזו המקובלת. היא מצריכה ויתור על צורת ההסתכלות "האנושית" על המציאות, שבה ערכינו תלויים בתשוקותינו, ומְעַבְרֵ לְצוּרַת הסתכלות "טבעית" על

הדברים, שבה יש הרמוניה בין חירותנו לטבע.

טרנספורמציה כזאת בהשקפה אינה קלה, וכאן מקומה של העבודה הרוחנית. בעת התרגול הרוחני מתרחשת אט־אט מטמורפוזה של האני הפנימי.¹⁷⁰ האדם הרציונלי מקבל על עצמו את המסקנות ההגיוניות ופועל בהתאם להן. הבנת סוג השינוי הרצוי עשויה להתעורר במתרגל ברגע סינגולרי אחד, אולם המימוש של השינוי כרוך בתרגול מתמיד בזמן.

ובכן, מהו טיבה של העבודה הרוחנית? על המתרגל להבין את כל העקרונות הפילוסופיים ולהיות ספוג בכללי החיים דרך יישומם בכל המצבים האפשריים. ואולם מכיוון שהעקרונות הללו מקורם בטרנספורמציה של מכלול אישיותנו, אין הם ידע סתם: הם עמודי התווך של הווייתנו. ומשום כך ההתמקדות בהווה טומנת גם הבטחה לעתיד: "אל תיטרד בדאגות לעתיד. אתה תגיע אליו, אם הכרחי הדבר, כשהנך מזוין באותו שכל אשר הנך משתמש בו כעת לצרכי ההווה".¹⁷¹

כושר הדמיון מאפשר לפילוסוף להתמקד גם באירועים אפשריים בהווה, וכך להבין את העתיד. המתאמן מציב לנגד עיני רוחו את מאורעות החיים ומתבונן בהם לאור עקרון היסוד. זהו תרגול של זכירת עקרון החיים. התרגול הרוחני נחוץ לריפוי הנפש, וכחלק ממנו יש לשנן יום ולייל משפטים או אפוריזמים המקפלים בתוכם את התובנות הפילוסופיות. הפילוסוף מהרהר דרכם באירועי ההווה ובתגובות שלו עליהם, ולומד לקבל אותם אל חיוו. האימון כולו נסמך על כושרו הפוטנציאלי של השכל לבצע את השיפוטים הנכונים.

שורשיהן של פרקטיקות סטואיות אלה נטועים במסורות עתיקות יומין, ודמותו של סוקרטס הקורא להתעוררות התודעה המוסרית היא שחשפה אותן אל התודעה המערבית. בדיאלוגים הסוקרטיים של אפלטון אין הדגש מושם בנושא הדיאלוג, אלא בדובר; השיח הוא האמצעי להפניית תשומת הלב אל המְדַבֵּר.¹⁷²

טרנספורמציה

אחד המאפיינים המהותיים של האוטופילוסופיה הוא מהפך שעובר הפילוסוף תוך כדי תהליך של חקירה עצמית. בזמן התהליך הפילוסוף חותם על חוזה פילוסופי: הוא מתחייב כלפי עצמו התחייבות בלתי ניתנת לסילוק לפעול בדרך שבה בחר. את פרטי החוזה הוא מפקיד לעיני הקוראים כעדים. לגילוי הפילוסופי ישנה השלכה על החיים האינטלקטואליים והאישיים גם יחד. לא די בשינוי העמדה האינטלקטואלית-פילוסופית; את הפילוסוף פוקדת טלטלה המשפיעה גם על אורח חייו בעולם. מלבד התובנות הפילוסופיות הרי שרגע זה נושא עמו דבר מה נוסף: ערך אוטוביוגרפי. אין זה אפוא רגע פילוסופי "טהור". תיעוד הרגע הזה נמסר בכתביהם של פילוסופים פְּעֻדוֹת על התנסות פילוסופית, אך זוהי התנסות פילוסופית אישית. כדוגמאות לאירועים מסוג זה ניתן לציין את ה"קונברסיו" של אוגוסטינוס, את ה"קוגיטו" של דקארט, ובעיקר את המעבר של ויטגנשטיין מהטרקטט הלוגי-פילוסופי לחקירות פילוסופיות.

פילוסופיה טרנספורמטיבית נכתבת בזמן אמת. כלומר היא אינה נכתבת במבט לאחור, אלא בעת התרחשות הדברים או בסמוך להם. כתיבה בזמן אמת אינה מתארת את החיים מעמדה של צופה, אלא היא מגישה דין וחשבון שוטף של חיים בפעולה. כתיבת הפילוסוף היא בגדר אבני הדרך, השארת עדות. הכתיבה היא קונקרטיזציה של חיי הגות, תזכורת יומיומית של משמעות החיים.

הטרנספורמציה מגלה למְתַנְסֵה מצב חדש או דרך חדשה של היות בעולם. משינוי זה הוא עשוי להבין כי לחשיבה שתי פנים: לא זו בלבד שהיא נקבעת על ידי המציאות, אלא היא גם מְתַנְנָה אותה. משהו חדש הופיע, ולכאורה יש מאין. לא מדובר בדבר מה אלא בצורת הסתכלות שמאפשרת לארגן מחדש את החיים. למעשה, לאחר המהפך העולם כמצע נשאר

בדיאלוגים האלה בן השיח של סוקרטס אינו לומד שום דבר ואף אין בכוונתו של סוקרטס ללמד אותו דבר. באמצעות השאלות שהוא מעלה הוא גורם לו להסב את מבטו אל עצמו: "כי כל פעלי שאני מתהלך בכם, הוא לשדל את צעיריכם ואת זקניכם לבל ידאגו לגופיהם ולכספם תחילה, ולא באותה מידה כדאוג לנשמתם"¹⁷³. הדיאלוגים של סוקרטס דומים לתרגול רוחני קבוצתי: בני השיח נתבעים לפעול בהתאם להנחיה "דע את עצמך!"

כבר אצל סוקרטס ישנו דמיון בין דיאלוג עם עצמי ובין דיאלוג עם אחרים. זה המסוגל להתקשרות של ממש עם אחר מסוגל להתקשרות כזאת עם עצמו. מכאן שכל תרגול רוחני הוא דיאלוג, שהרי לתרגול הרוחני מבנה דיאלוגי. השיח עם האחר משמעו תרגול מעשי וקונקרטי. הדיאלוג אינו מציג דוקטרינה; עניינו בהדרכת הפרט אל נתיב מחשבה מוגדר. זהו מאבק – אמנם ידידותי, אך ממשי. מצב של פתיחות לאחר הוא תנאי הכרחי לתהליך הטרנספורמציה האינטלקטואלית; על הפרט להימצא בדיאלוג עם עצמו מתוך שאיפה כנה לגילוי האמת, השתוקקות לטוב ממעמקי הנפש ומוכנות להיכנע לְדְרִישוֹת הרציונליות של הלוגוס.¹⁷⁴

הלוגוס מציב דרישה לרציונליות אוניברסלית. הכפפה של המחשבה ללוגוס מחייבת פניית עורף לתביעות הגוף. במילים אחרות, זה המתמסר ללוגוס מסתכן באובדן חייו. ואמנם, סוקרטס מתאר בפִּיִּדוֹן את העיסוק בפילוסופיה כאימון לקראת המוות. לא מדובר כאן פְּמוֹת במובן הרגיל של המילה, אלא בהיפרדות של הנפש מן הגוף – הנצחיות העוזבת את הגוף המתכלה. משום כך לא זו בלבד שאין לפחד מן המוות, אלא המוות הוא תכלית הפילוסופיה: הפילוסופים מבקשים להביא את נשמתם לעצמאות, וההסתלקות מן הגוף תוביל אותם אל התבונה שאליה הם נכספים כאנשים המוכנים לרדת אל השאול כדי לפגוש באהוביהם שמתו.

השאלות הכבדות והבסיסיות ביותר ניקרו שוב ושוב במוחו: מה הטעם בחיים? לשם מה עליי לחיות? למה עליי לעשות משהו? הוא נתקף אומללות ושקע בתהומות הייאוש, ואפילו שקל לשלוח יד בנפשו.

כשהפרט נתקף משבר כזה אפשר שתתעורר בו חרדה. החרדה עשויה להתעורר כתוצאה מאיום על ערך שהוא רואה בו ערך חיוני לקיומו כאדם או לקיום אישיותו. האיום עשוי להיות אונטולוגי, אפיסטמולוגי או אתי. איום כזה עשוי לנבוע מתחושת כישלון במימוש העצמי; אך נראה שאין מקום לפרש כך את משבר החרדה של טולסטוי. דבר לא איים על ערכיו, הוא לא חש תסכול לנוכח תשוקה או משאלה לא ממומשת, ולא קצרה ידו מלהשיג מימוש עצמי. זאת משום שעד אותו שלב בחייו החזיק בכל הצרכים שבאמצעותם נמדדים הישגי אדם: ממון ונכסים, יוקרה, הצלחה ומשפחה.

לא אובדן הצרכים הוא שגרם למשבר של טולסטוי כי אם אובדן המשמעות של אותם צרכים: הוא לא יכול למצוא בהם עוד שום טעם. מהחוויות שלו הוא למד שעד שלא יענו השאלות הכבדות אין טעם להמשיך בחיים.

המשבר הלך והעמיק, ומשאלות ה"למה?" פנה טולסטוי לתהות על טיבו של המדע ועל סוג השאלות שעליהן מסוגל המדע להשיב. ייאוש ממוגבלות המדע האיץ בטולסטוי לחפש אחר הנחות היסוד שלו בדבר הידע המדעי בפרט ובדבר הידע בכלל. וכאן התרחש השלב הפילוסופי של התהליך: במקום לחשוב על העולם האובייקטיבי, העולם שמחוצה לו - העולם שהמדע מתאר - הוא פנה לחקור את הנחות היסוד של חקירת העולם החיצון. חקירה זו גרמה לו להבין שקיבל את עדיפות דרכי החשיבה המדעיות כמובנת מאליה. כלומר עד כה היה רציונליסט, ועתה הוא ניצב פנים מול פנים לפני הטבע האי-רציונלי של החיים. טולסטוי המשיך בחיפוש ומצא שרק האמונה תהלום את האי-

כשהיה, ועם זאת הוא נתפס באופן שונה לחלוטין. מהפך זה הוא מעבר מצורת הסתכלות אחת לאחרת. לפיכך משתנה גם מערך החשיבה (mindset). לפני הטרנספורמציה, לעומת זאת, הפילוסוף היה לכוד, מבלי דעת, בצורת הסתכלות יחידה, מוכרת ומובנת מאליה. ומכיוון שלא הייתה מודעת לפילוסוף, צורת ההסתכלות הזאת הייתה "שקופה". משנוספה צורת הסתכלות אחרת, מופנית תשומת הלב למה שאפשר את גילוייה, ויתרה מזו, ריבוי צורות ההסתכלות מכיוון את המבט לעבר המשותף להן או אל מה שמאפשר אותן. ההתבוננות הנובעת מן התפנית, אל מה שמשותף לצורות ההסתכלות השונות, היא פעולת הבחנה בין מה שמאפשר את המחשבה ובין מה שהמחשבה מאפשרת, והבחנה זו הולמת במתנסה. כפועל יוצא של ההבחנה, הפילוסוף מקנה לתוכני החשיבה מעמד של מקרה, ולמה שמאפשר חשיבה - למה שמאפשר את עשיית ההבחנה - ניתן מעמד של הכרח.

הקונברסיה היא תפנית שהשפעתה בלתי הפיכה. זהו שינוי שניכר בדרך ההיות בעולם, וכאשר הוא מגיע לסופו נשלמת הטרנספורמציה ומתחילה תקופה חדשה. ייתכן שמנקודת מבט חיצונית השינוי לא ייראה; אך השינוי העמוק הוא פנימי וקבוע. טבעו של השינוי מטלטל. צורת הסתכלות חדשה נקבעת לתמיד; אפשר להתבונן דרכה בצורת ההסתכלות הישנה, אבל אי אפשר להתבונן ולפעול מתוך הישנה. לכן הצד השווה באנשים שעברו מהפך כזה הוא התנסות בחריגה מסדר החיים הרגיל. אבל תפנית קיצונית בחיים יכולה ללבוש צורות שונות, ועל כן לקונברסיה מופעים רבים ומגוונים.

דוגמה מאלפת לתפנית ולתמורה בחיים שבאה בעקבותיה ניתן למצוא אצל טולסטוי. מבט מקרוב אחר שלבי המהפך, כפי שמדווח עליהם טולסטוי עצמו, עשוי לשפוך אור על אירועים דומים שהתרחשו אצל פילוסופים מסוימים. בעשור השישי לחייו נקלע טולסטוי למשבר קיומי: הוא לא ידע כיצד לחיות ומה עליו לעשות.

תנאי לטרנספורמציה. הטרנספורמציה היא התהליך שמבשיל את ההבנות לכלל מימוש. הקשר בין קונברסיה, טרנספורמציה והכינון העצמי משתקף בתהליך שבסופו מושלמת מידת החפיפה שבין מרחב הפילוסופיה למרחב החיים עד כדי התלכדות – כשני צדדים של מטבע אחד. תוצאתו של התהליך היא ריפוף עד פרימה של האני הפסיכולוגי, שהוא מושא הזהות העצמית. למעשה, בשביל האוטופילוסוף כינון העצמי מסתיים בהתפרקות הזהות העצמית והתבססות באני הפילוסופי. הדפוס של עקיבות-מחשבה-מעשה מנחה את האוטופילוסוף בעת החקירה הפילוסופית, וזו מתקיימת אגב התמסרות לתוצאותיה וכרוכה בויתור, ויתור על האני הפסיכולוגי. תנאי האפשרות לויתור הזה הוא הקונברסיה והקונברסיה היא שעשויה לאפשר התפתחות עד לטרנספורמציה מלאה.

פילוסוף שחווה קונברסיה ומוסיף לצעוד בדרך החדשה מסגל בהתנהגותו מאפיינים דתיים: הוא פועל מתוך אדיקות שבאה לידי ביטוי בפנייה לעקרונות המנחים שלו בכל מצב. האוטופילוסוף פועל בנחישות ובהתמדה של מאמין. אולם מהו או מיהו מושא אמונתו? מה הכוח המניע את הפילוסוף לחיים אדוקים שכאלה? במה אינו מטיל ספק כלל? התשובה על כל השאלות הללו היא "הרציונליות".

מתוך ידיעה והתנסות, הרציונליות משמשת בתפקיד בסיס האם; היא זוכה לקדימות לוגית וכרונוולוגית. שיקול הדעת הטהור עשוי להוביל את האוטופילוסוף למסקנה שעליו לקבל על עצמו את עול האמונה. הוא מגיע אל האמונה מתוך הכרעה: שיקול הדעת מורה לו שהגיע הזמן להכריע, ואחת היא לגביו אם יפנה לדרך האמונה הדתית אם לאו. כלומר האוטופילוסוף עשוי להיקלע למצב שבו הרציונליות תוביל לפעולה לא-רציונלית. אולם הפעולה שינקוט בתום ההכרעה לא תחליף את ההתבססות על הרציונליות; הוא אינו מוותר עליה כלל. וכך הרציונליות נעשית ליסוד האמונה של האוטופילוסוף.

רציונליות של החיים. מתוך החרדה, שהובילה לכחינת ההנחות והאינטואיציות שלו באופן רציונלי, הוא גילה מחדש את הנצרות. טולסטוי מצא את עצמו זר בביתו – פרציונליות – ומתוך המבוכה פסע אל מעבר לרציונליות. אמנם היא נותרה עדיין כלי, אבל מעתה ישמש כלי זה רק בעולם הסופי, ולא ביחסים בין הסופי לִאינסופי. בסופו של דבר הוא נעשה חקלאי ומצא את סיפוקו באורח חיים זה. על התהליך שעבר טולסטוי דן ויליאם ג'יימס בהרחבה בספרו החוויה הדתית לסוגיה. הפירוש שמציע ג'יימס למשבר של טולסטוי הוא חלק מדיונו התיאורי בקונברסיה ובטרנספורמציה. ג'יימס מגדיר את הקונברסיה כתהליך שבו ליכוד של חלקי האני גורם לשינוי מוסרי של האני, שינוי שבעת התרחשותו האדם סבור שהוא נתון תחת השגחה אלוהית.¹⁷⁵ הטרנספורמציה שהחוויה הזאת עשויה להוליד יכולה להופיע כשינוי באורח החיים, בדרך המחשבה, במערכת הרעיונות ואף בפרקטיקה הדתית. האני חש שינוי רגשי ואינטלקטואלי, ובראש ובראשונה הטרנספורמציה יוצרת הרגשת ודאות וביטחון. האדם אינו חווה עוד את עצמו כאילו הוא קרוע מן העולם, אלא חש שבינו ובין העולם שוררת הרמוניה. ההרמוניה חודרת לתוכו והשקט החיצוני נעשה שקט פנימי. נוסף על כך, האדם מרגיש שמתגלות לו אמיתות חדשות ואף נראה לו כי בשינוי שהתחולל היה משום שינוי אובייקטיבי במבנה העולם. המהפך מותיר אותות רגשיים ואינטלקטואליים, והמרכזי שבהם הוא הרגשת הוודאות.

על שום עוצמתה, חוויית ההמרה אינה הפיכה. אמנם ייתכן שהאדם לא יחווה אותה באותה עוצמה במשך כל ימי חייו, אבל לעולם יהיה חקוק בזיכרונו "מהי נקודת הגובה שאליה רוחו מסוגלת להגיע".¹⁷⁶ ולפיכך, גם אם אורח החיים הדתי לא יהיה זה שיבחר לו אותו אדם בשלבים מאוחרים יותר של חייו, הוא ייטה תמיד לחיים של דבקות.¹⁷⁷

הקונברסיה והטרנספורמציה כרוכות זו בזו: הקונברסיה היא

שהיא האמצעי, היא גם התכלית העליונה, ובשל כך יש לה כוח לעורר פעולה; המסקנות המתחייבות משיקול הדעת הפילוסופי מנחות את האוטופילוסוף בפעילותו. כוח זה פועל עליו כעל מי שחווה את ההכרח הלוגי. לדעת האוטופילוסוף לחשוב נכון, ללא סייגים, ללא שיור, ללא מגבלות וללא מעצורים – משמע להיות בלתי תלוי, חופשי, וכך, מגיה וביה, להיות אדם טוב יותר, אדם שאינו נדחף לפעולה על ידי גופו ורגשותיו אלא מונחה מכוח תבונתו. העדפת הרציונליות מוצדקת בנימוקים אתיים ומטעמים של שחרור. הרציונליות מתגלה כאתיקה: לחשוב נכון משמע לנהוג כהלכה. כך נסגר הפער בין מחשבה ומעשה.

האוטופילוסוף יודע שהמסקנות שאליהן מובילה הרציונליות הכרחיות. אך עמידה על עובדת קיומה אינה מסקנה אלא מעין גילוי, ובו מובחנים שני סדרים: הסדר הפנימי לרציונליות, וכל מה שאפשרי בתחומה, והסדר המאפשר אותה או את מה שמעניק לה את טעמה, והוא נמצא מחוץ לה. למעשה הפילוסוף מגלה שאין תשתית רציונלית להיותו רציונלי. יש שיחוו את הרגע הזה כרגע של התוודעות, כרגע שבו מתרחש "דילוג" מחשיבה להתנסות. כאשר תמורה זו מתרחשת, התובנה מכה את המתנסה בתדהמה, והוא חווה את הגילוי כמעין הארה.

הרושם שבגילוי גבולות הרציונליות דומה בעוצמתו לעצירה על גבול החשיבה. בהתאמה לתיחום הרציונליות נמצא שלא תוכני המחשבה – שתנועתם הובילה אל נקודת הקריסה של המחשבה והשפה, אל הנקודה הסינגולרית – הם המעוררים את ההתרגשות, אלא עצם קיומה של אפשרות החשיבה. התרחשות זו אפשר שתקרה בעקבות ההבנה שראשית המחשבה, מה שמאפשר אותה, אין לה במה להיאחז. מחשבה ריקה, לפי ויטגנשטיין, היא מחשבה שאינה מצביעה על דבר בעולם, היא עומדת ריקה; לחלופין, זוהי פעולת חשיבה שאין לה תוכן. היא נבדלת ממחשבה רגילה משום שהיא מעידה על הופעתה של מחשבה מבלי להתייחס לתוכנה ומבלי

בשביל האוטופילוסוף הרציונליות היא עקרון יסוד בלתי ניתן לערעור. החקירה – בבחינת צעידה בדרך, תהליך הפעלת שיקול הדעת – היא תכלית חייו והפעילות החשובה ביותר בהם. אך דומה שהעדפתו הראשונית של הפילוסוף לדבוק ברציונליות היא עצמה תולדה של הכרעה כלשהי. כלומר ניתן לראות בהעדפת הרציונליות הן את סופו של התהליך ומה שמתנה אותו, והן את מה שמניע אותו. דואליות זו ניכרת אצל סוקרטס, שבחר בתבונה מתוך אהבה. משום שהוא אוהב את התבונה עליו לקבל עליו את הוראתה.¹⁷⁸ המשיכה לרציונליות מספקת ביטחון בלתי מסויג שמאפשר לסוקרטס לפעול ללא חת. ויש לזכור שאהבתו זו של סוקרטס באה לאחר שנהפך מסופיסט ומפילוסוף של הטבע לאוהב חוכמה.¹⁷⁹

במקרה של האוטופילוסוף, הוא אינו מתאהב ברציונליות אלא מאמין בה. בתום תהליך מעורר של חשיבה צרופה שאינה מותנית בדבר זוכה הרציונליות להיות אמונת היסוד שלו. כמו בהטלת ספק קיצוני, הוא מאבד בתהליך את האוריינטציה שהייתה לו: שוב אין דבר ודאי ובטוח. וכמו בתום מהלך המחשבה הקרטזיאני, עם כלות התהליך מוצא האוטופילוסוף "מישהו" שאינו יכול להטיל ספק בכך שמתרחש שיקול דעת. גילוי זה יוביל אותו לפסוע צעד נוסף ולהאמין שתהליך שיקול הדעת לעולם יהיה אמיתי וכן, ושטמונה בו הבטחה שתמיד יימצאו ביטחון ונחמה. הפילוסוף יצא מהרציונליות בבחינת מצב נתון, עמד על יסודותיה בתהליך של חקירה מאומצת, ועתה הוא מקבל אותה על עצמו באקט של הכרעה – לא כמסקנה, הכרח או אילוץ. כעת הרציונליות מספקת טעמים, ולא רק סיבות. ויחסו של הפילוסוף אליה נעשה אינטימי.

אוטופילוסופים אינם מסתפקים ברציונליות כמתודה להצגת רעיונות באופן סדור, אלא מעניקים לה מעמד "דתי". הפילוסופיה היא אמונת יסוד שהאוטופילוסוף אימץ לעצמו. יתר על כן, כשם

חקירה עצמית עד לטרנספורמציה. תהליך החקירה העצמית אמנם מתחיל בהבחנה שבין הרציונלי לאי-רציונלי אך הוא מפצל את האי-רציונלי לשניים: קדם-רציונלי ובת-רציונלי. מכאן מתפתח הדיון בתנאי האפשרות לרציונליות ומסתיים בהתגברות על הדיכוטומיות לסוגיהן באמצעות התיחום הלשוני ובמתן ערך למימוש התיחום הזה. זהו היבט מהותי במהלך האוטופילוסופי, הקשור באופן הדוק גם בחקירת שני היבטים של האני: הפסיכולוגי והפילוסופי.

ההתחקות אחר צעדיו של האוטופילוסוף מאירוע הקונברסיה ובמהלך הטרנספורמציה, מגלה את האופן שבו הוא אומד את הרציונליות. הפילוסוף נקלע למצב חדש: הוא חורג מעבר לרציונליות, אך ממצב זה של מבוכה הוא מאמץ את הרציונליות. כיצד אפשר להסביר את הסיום הדרמטי של התהליך? התוודעות הפילוסוף לעצמו מתקיימת רק בשלב הרציונלי, כלומר בשלב שבו מתקיימים חשיבה ושפה המבוססים על ההיגיון והתבונה.

תהליך החקירה נע על ציר הזמן באופן הזה: הוא מתחיל ברובד הרציונלי, ובתום חקירה רציונלית ממצה הוא מתפרק אל הבת-רציונלי. אבל ממש באותו רגע מתגלה שהרציונלי, מה שאפשר לכאורה את החקירה, מונח על תשתית קדם-רציונלית. כלומר מתגלה הקדימות הלוגית של הקדם-רציונלי על הרציונלי, וממילא על הבת-רציונלי. נמצא שבחקירת הרציונליות נחשפים שלושה תחומים: ראשית התוודעות לרציונליות על היבטיה השונים, אחר כך הבנת נחיצותה ולבסוף עמידה על הבסיס הטבעי שעליו עומדת המערכת החברתית-לשונית; אגב כך מתגלים הסדר הלוגי והכרונולוגי של תיחום הרציונליות.

בתום חקירה נטולת מעצורים החוקר מבין שכדי לא להידרדר אל תהום האי-רציונליות עליו להקים גדרות בעצמו. גדרות אלה יבואו לידי ביטוי בשינוי דפוסי החשיבה וההתנהגות. יסוד השינוי - ההבחנה הברורה בין שלבי התהליך - הוא למעשה גם הבחנה בין תחומים שונים בשפה. משום כך, ומאחר שהפילוסוף מצויד

להורות על פעולה כלשהי. תוכנה של מחשבה ריקה הוא, אם כן, "חלפה מחשבה"; מחשבה ריקה מצביעה על חלוף המחשבות או על תנועת המחשבה. אבל היכן נמצאת תנועה זו? היכן נמצאת הרוח כשהיא אינה נושבת? כפי שניכר אצל ויטגנשטיין, יש החווים את התהליך הזה לא כמחשבה אלא כחוויה רגשית. דיבור שאינו מצביע על דבר כלשהו בעולם - דהיינו על משהו שניתן להתנסות בו באופן חושני או כתולדה של שיקול דעת - שומה עליו להיפסק. עם זאת, כותב ויטגנשטיין, משהו מתרחש בעת השתיקה. שתיקה נכונה היא תולדה של מחשבה ריקה.

ההתבוננות בתופעה של מחשבות חולפות מבלי להתייחס לתוכן, כלומר הרפלקסיה על עצם הדבר, עשויה לעורר התנסות מסוג מיוחד. להתנסות יש בדרך כלל תוכן - היא נסבה על אובייקט כלשהו. במקרה זה ההתנסות היא מחשבה, ואובייקט ההתנסות הוא תנועת המחשבה, דהיינו התבוננות במחשבות הבאות והולכות. ההתנסות הזאת אינה מחשבה נוספת ברצף של מחשבות, אלא הצבעה על המִשָּׁף של תנועת המחשבה; רצף המחשבה נקטע, משום שתשומת הלב מופנית מתוכנה של המחשבה לעצם הופעתה. ההבדל בין התבוננות בתנועת המחשבה ובין כל מחשבה אחרת הוא שבראשונה יש הצבעה עצמית בעלת ערך מיוחד, וויטגנשטיין מציין שהמצב הזה נוגע ללב.

תיחום הרציונליות ותיחום המחשבה מתנהלים בד בבד בעת חקירת הרציונליות. משום כך, מי שנחשף להבחנה שבין הרציונליות ובין מה שמאפשר אותה מרגיש בטוח ומוגן מפני כל מחשבה שרירותית, בשל יכולתו לשייכה לתחום המתאים לה. לא זו בלבד שהוא יעסוק בעצמו בהשתמעויות של הבחנה זו, אלא הוא גם יציג אותן לפני אחרים כל אימת שיוכל. הפילוסוף שרעיון זה נהיר לו מבחין בבירור בין מה שניתן לדבר עליו ובין מה שלגביו יש לשתוק. הדיון ברציונליות הוא לזו המהלך האוטופילוסופי. הוא מראה כיצד מה שהתגלה לפילוסוף בקונברסיה מתקבע בתהליך של

מה מייחד את האני הפילוסופי? מדוע הביסוס שלו ברציונליות מקנה לו מעמד מיוחד? הרי אפשר שהוא בכל זאת תופעה בין שאר תופעות. ובכן, גם אם לא יוכל האני הפילוסופי להוכיח כי קיים מצב של תודעה ריקה מתוכן ובכך להצדיק את ההבחנה בין שני הרבדים שהוא מבחין ביניהם, די בכך שהוא מציע את ההבחנה. האני הפילוסופי הוא זה שמבחין בין מה שמאפשר מחשבה ובין התכנים העולים בתהליך החשיבה. עבורו האני הפסיכולוגי אינו אלא תולדה של התניות שמוצאן בעבר, בחינוך, בסביבה וכיוצא באלה. אחרי שינוי עמוק ומטלטל זה תחול בחיי הפילוסוף תפנית מבחינת דרכי התנהלותו כאדם בחברה, והוא יסיף לעסוק בפילוסופיה. עם זאת הוא ניצב בצומת שממנו יוצאות כמה דרכים שבהן יוכל לארגן את פעילותו בעולם.

שיווי משקל והליכה על חבל דק

כפילוסופיה האוטוביוגרפית מתקיים שיווי משקל בין הפילוסופי לביוגרפי: החיים והפילוסופיה הם בעלי אותו משקל וערך. בשביל האוטופילוסוף לחיים בלא הגות אין כל ערך. אין טעם לאחד בלא האחר. טעם החיים כרוך באינטלקט, ולכן החיים נחשבים ראויים רק בתנאי שהם נחשבים. עבור האוטופילוסוף רציונליות צרופה אינה רק עניין תיאורטי אלא מהות הממלאת את כל הווייתו. התבוננות בחיים של הפילוסוף תנהיר את הפילוסופיה שלו באותה מידה שפרשנות הפילוסופיה תסביר את החיים. התייחסות לאירועים מחיי היום-יום נמצאת אפוא בטקסטים הפילוסופיים, ודיונים פילוסופיים והתחבטויות אינטלקטואליות שזורים בטקסטים מחיי היום-יום, כגון מכתבים, טפסים ורפי יומן. האינטנסיביות של יחסי הגומלין בין הלכה למעשה נמסרת לנו ישירות מידי הפילוסוף. את ההתחייבות לשיווי משקל זה מגדיר הפילוסוף בחוזה הפילוסופי שחתם עם עצמו.

כשפה אחת בלבד, הוא יקפיד מאוד בלשונו ויסמן גבולות חדים בכתביו ובדיוניו בעל פה. בתום חקירה מאומצת האני הפילוסופי מועבר אל קדמת הבמה, הפילוסוף מוצא את עצמו במצב שבו האני הפסיכולוגי אינו שולט בו עוד, וכעת מה שמנחה את הפילוסוף בכל פעילות הוא שיקול דעת טהור.

בתוך תהליך הטרנספורמציה, ומשהובן בתום תהליך חקירת הרציונליות טיכם של שני אופני היות של ה"אני", עומדת לפני הפילוסוף המשימה היומיומית של התגברות על האני הפסיכולוגי וניהולו. אני זה מובן כתולדה של כוחות הפועלים פאטופילוסוף. לכן הפילוסוף מבקש להשתחרר מאחיותו ולהתבסס באני הפילוסופי, כמצב של שיקול דעת טהור. כאן אפשר לשאול אם ייתכן שהמניע לתהליך שתואר עד כה הוא פסיכולוגי לחלוטין – שחרור מהסבל שמוליד האני הפסיכולוגי. תשובתו החיובית של האוטופילוסוף לשאלה זו מצויה באיזון הסובל, שהוא האני הפסיכולוגי, וזאת באמצעות ההתמקדות באני הפילוסופי. אוגוסטינוס ויטגנשטיין נאנקים תחת עולו של אני פסיכולוגי שמאחיותו הם מבקשים להשתחרר. אוגוסטינוס מתענה בשאיפתו לוותר על התכתיבים של האני הזה בדרכו אל חיק האמונה פאָל. ויטגנשטיין פונה אל האלוהים בצר לו, אך בה בעת מבין שמי שפונה לעזרת האל אינו אלא האני הפסיכולוגי, ומשום כך אין בפנייה זו כדי לנחם אותו. את הנחמה הוא מוצא דווקא במחשבה הבהירה, המנתחת ומראה את המצב לאשורו.

אצל האוטופילוסוף עבודת הפילוסופיה שזורה במחשבת האני. פייר אדו (Hadot) מדמה את פעולת האימון של המתרגל הרוחני בעת העתיקה לפיסול עצמי. פיסול אז לא היה גיבוב של גושי חומר אלה על גבי אלה, עיבודם וליטושם, כי אם הסרה וסילוק של החומרים המיותרים. זאת להבדיל מאמנות הציור, שבה מרובדים החומרים על משטח הציור.¹⁸⁰ המתאמן סילק מהנפש את התאוות והרגשות המזוהות עם הגוף – כלומר את האני הפסיכולוגי מן האני הפילוסופי.

בשביל אדם שאיבד את ארץ מולדתו, נעשית הכתיבה למקום חיים. (אדורנו)¹⁸¹

האני הפילוסופי משול לאדם חסר מדינה או חסר בית. ההתגברות על האני הפסיכולוגי מותירה לכאורה את הפילוסוף בשר ודם ללא כוח מנהל בחיי היום-יום. הפרישה – המיקוד באני הפילוסופי – מנתקת אותו מחיי העולם הזה. הריק שנוצר בעקבות הגילוי שמזעזע את עולמו תובע התאקלמות והתכוונות מחדש בחיי היום-יום. החיים המאורגנים מחדש עשויים ללבוש כמה צורות: חיים דתיים, חיים המוקדשים לחברה, חיים המוקדשים לפילוסופיה ואפילו פרישות. מהי הפעולה שעל הפילוסוף לנקוט כדי לחמוק מן ההתפרקות ולהימנע מאירוע דרמטי שכזה?

בתהליך הטרנספורמציה האני הפילוסופי נעשה למפקח. החקיקה העצמית מסייעת לפילוסוף להקים את הגשר בין היומיומי לנצחי. כיצד גישור זה בא לידי ביטוי בחייו של הפילוסוף? ביתו אינו שוכן בחלל-זמן, אלא ברעיונות – הרציונליות היא הבית. הרעיונות מובעים באמצעות כתיבה וקורמים עור וגידים בדרך של יישום ופעולה. הכתיבה המתמדת נחוצה לאוטופילוסוף ומשמשת חוט מקשר בין חיי המחשבה ובין חיי המעשה. לכתיבה תפקיד של זיכרון חיזוני. עשוי להיות לה אופי שונה אצל כל אוטופילוסוף, שכן אופייה נקבע לפי אופן ההיות שהפילוסוף מעדיף להתמקד בו לאחר שהתפרק מהאני הפסיכולוגי. הכתיבה מתעדת את הלך המחשבה שמוביל לפעולה, והיא מופיעה בצורות שונות, למשל רישום של שיחה עם בן שיח דמיוני, כתיבה ביומן אישי, מכתבים או חיבורים פילוסופיים.

הפילוסוף שבחר בדרך חדשה בעקבות התמורה שחלה בו מתחייב ב"חווה" פילוסופי על דרכו זו. לחווה ניתן מעמד מכונן, ולאחר ש"נחתם" הוא מופקד לעיני הקוראים, דבר המעצים את מחויבותו. הפקדה זו מבטיחה שקיפות – מחשבותיו ופעולותיו של הפילוסוף תהיינה גלויות. בחווה מתחייב ומכתיב הפילוסוף את

תצורתו החדשה של האני הפסיכולוגי ואת אורחות חייו. הפילוסוף, שעבר מהפך כשהבין שנקודת המשען היחידה – הרציונליות – רופפת למדי, מחפש עתה נקודת משען אחרת, וירטואלית פחות. הכתיבה היא האמצעי של הפילוסוף לצאת מתוך עצמו ולהותיר סימנים ברורים בעולם. הכתיבה מותירה על הדף העתק כלשהו של הכותב.

אוטופילוסופיה היא צעד נוסף בחקירת הקשר שבין פילוסופיה לביוגרפיה. האחדות בין ספרת ההגות לספרת החיים המתגלה באוטופילוסופיה היא מוחלטת. הדגשת האחדות הזאת בפרשנות מאפשרת לשני האלמנטים – הפילוסוף והפילוסופיה – להאיר זה את זה. היבטים מתמיהים מחיי הפילוסוף וכתביו חדלים להתמיה מנקודת ראותה של האוטופילוסופיה.

צורת ההסתכלות הזאת תוחמת ז'אנר של פילוסופיה אוטוביוגרפית. החווה הפילוסופי תורם את השקיפות, שהיא הגורם הדומיננטי בז'אנר הזה. הפילוסוף המעוניין שקוראיו יבינו אותו מתחייב להנחות אותם בפילוסופיה שלו, ואילו הקוראים מתמסרים להנחותיו בהתאם לכלל "העמד דבר על חזקתו", ומקבלים עליהם לקרוא את דבריו בדיוקנות.

קריאה של פילוסופיה כאוטופילוסופיה אינה נעשית דרך פריזמה של תיאוריה הזרה לפילוסופיה ולפילוסוף. נקודת הייחוס של הקריאה היא פנימית לפילוסוף ולפילוסופיה. כלומר אין הכוונה להיספג לגמרי בפילוסוף ובדרכו ולהימנע מלהראות דבר מלבד קשרים בין אירועים בחיים ובין רעיונות. אבל אם הקריאה היא פנימית לפילוסוף ולפילוסופיה שלו, האם וכיצד אפשר לדבר על מודל? ובכן, המודל הוא צורני; כלומר בלתי תלוי בסוג הפילוסופיה ובתקופה שבה פעל הפילוסוף. הצורניות היא שמאפשרת להבליט את הייחודיות של כל פילוסוף ושל הפילוסופיה שלו; מסגרת התמונה היא שמבליטה את דיוקן האיש.

הבנה טובה ובהירה יותר מתקבלת על ידי קריאה קוהרנטית של

רתית. הם הגיעו אל ה"אקול אילוסטר" (École Illustre) ברוטרדם, ובמוסד זה קיבל בייל את הקתדרה לפילוסופיה וז'וריו את הקתדרה לתיאולוגיה.

ב-1681 פרסם בייל את הספר מחשבות שונות לנוכח כוכב שביט.¹⁸³ הספר זכה לתהודה רחבה, בעיקר מפני שהשתמעה ממנו הגנה על האתאיזם. כתגובה לכך ב-1683 פקדי שלטון בצרפת העלו באש רשימת ביקורת שבייל כתב על ספר בנושא ההיסטוריה של הקלוויניזם. מכיוון שלא עלה ביד השלטונות ללכוד אותו, הם אסרו את אחיו תחתיו, וזה מת בכלאו. ב-1685 החל בייל לעבוד על חיבור בענייני דת, פירוש פילוסופי לפסוק מהברית החדשה,¹⁸⁴ והוא פרסם אותו בחלקים בשם בדוי ובמסווה של ספר מתורגם מאנגלית. הספר הזה הפך את ירדו ז'וריו לאויבו המושבע, שכן בייל כתב בספר שאין כל הצדקה לרדיפה דתית, ואילו ז'וריו היה נאמן לתפיסה הקלוויניסטית שרדיפה כזאת היא לגיטימית, שכן היא מגוננת על האמת מפני השקר. בייל, מגן הסובלנות, נפל קורבן לחוסר הסובלנות שהטיף נגדה, דווקא מצד חברו ז'וריו, והלה השפיע על חברי מועצת העיר רוטרדם לסלק אותו מתפקידו. בייל אמנם פוטר ב-1693, אבל לא הצר על אירוע זה, משום שחברו והמוציא לאור שלו רנייה ליר (Leers) הקציב לו קצבה קטנה והוא התפנה להשקיע את כל מרצו בכתיבה. תוצאת המאמצים האלה הייתה חיבורו הגדול מילון היסטורי וביקורתי, שהתפרסם לראשונה ב-1696 וזכה להצלחה רבת. גם לאחר מותו ב-1706 ובמרוצת המאה ה-18, היה המילון בין הספרים הנפוצים ביותר בספריות של משכילי אירופה, וזכה לשבחים רבים: וולטר ודידרו היללו אותו, תומס ג'פרסון כלל אותו בין מאה הספרים הראשונים שנקנו לספריית הקונגרס, ויום, לסינג, מונטסקייה, רוסו ואחרים קראו בו בשקיקה.

למרות המקום הנכבד שתפס פייר בייל בשעתו, מאז מותו ועד שנת 2006 נכתבו רק שתי ביוגרפיות של בייל. באותה שנה

הפילוסופיה בהדרכת הפילוסוף. פרשנות שמעידה על עמימות או היבטים מוקשים בפילוסופיה או בקשר שבין הפילוסופיה לפילוסוף מתקבלת מחמת קריאה שאינה עולה בקנה אחד עם מחשבתו של האוטופילוסוף. אוטופילוסופיה כמו תובעת מהקורא לעמוד בסטנדרטים האתיים שלה בעת הקריאה. הקורא נדרש למידה מסוימת של צניעות פרשנית, לצמצום השקפותיו ולהתמסרות להשקפות האוטופילוסוף.

פייר בייל דרך פריזמה אוטופילוסופית

כן אדוני, אני פרוטסטנט טוב במלוא מובן המילה, מעומק לבי, שכן אני מוחה כנגד כל מה שנאמר וכל מה שנעשה. (בייל)¹⁸²

פייר בייל (Bayle) נולד ב-1647 למשפחה פרוטסטנטית מדרום צרפת. בילדותו למד לטינית ויוונית מאביו הכומר, אך את המימון להשכלה פורמלית השיג רק בשנות העשרים לחייו. הוא התקבל לקולג' הישועי בטולוז ולמד פילוסופיה אריסטוטלית ולוגיקה. ב-1669 המיר את דתו לקתוליות, אך בשל אי-נחת אינטלקטואלית ורתית חזר אל הפרוטסטנטיות כשנה וחצי אחרי כן. בחזרה לפרוטסטנטיות היה משום סכנת חיים ממש, משום שבצרפת של אותה עת הוטלו עונשים כבדים על "כופרים" שחזרו בהם מהמרה לקתוליות. על כן עקר לז'נבה, ובה למד ושימש מורה פרטי. בהשפעת חבריו ללימודים זנח את עמדותיו האריסטוטליות והפך לאוהד נלהב של דקארט, ומאוחר יותר אף נחשף למלברנש ולשפינוזה. לאחר שנים אחדות חזר לצרפת, ובשנת 1675 הופקד על הקתדרה לפילוסופיה באקדמיה הפרוטסטנטית בֶּסֶן. בשנת 1681 במצוות השלטונות נסגרה האקדמיה שבה לימדו הוא וחברו פייר ז'וריו (Jurieu), ומכיוון שבצרפת לא יכלו לחיות בביטחון, היגרו יחד להולנד, שהייתה מקום מפלט לנפגעי אי-סובלנות

את ההיגיון. אלוהים עצמו הוא שהכתיר את התבונה כעליונה. כל בני האדם זכו להיות מוארים באור הטבעי, והתבונה גורמת להם לתפוס את הרעיונות של האמיתות הנצחיות המצויות בעקרונות הראשונים של התבונה או ברעיונות הבסיסיים של המטפיזיקה. מרגע שנטָעָה באדם התבונה היא פועלת בו ללא כל הפרעה, ולכן תמיד תציג בפניו את האמת, ואלוהים הוא הערב לאמת זו. הכרה אמיתית של האדם את אלוהים היא הידיעה שאי אפשר להכירו, ועל כן עליו להאמין.

בייל דוחה כל נסיון לרציונליזציה של הדת ומטיף בעד סובלנות דתית. הוא מתנגד ליומרות לבסס את הדת ואת האמונה על יסודות רציונליים, שכן הוא יודע שאין הדבר אפשרי. אחת מדרכי הרציונליזציה של האמונה מתבססת על ההשקפה שיש לאפשר לאדם לחטוא כדי להיווכח בצדק האלוהי, ובייל יוצא חוצץ נגדה. בייל סבור שהחסד או הצדק האלוהי מתגלים כשבני אדם נמנעים מלעשות מעשים שגויים. האם, הוא אומר, לא רצוי למנוע מאדם ליפול לבור מלאפשר לו ליפול לתוך הבור ואז להושיט לו יד ולחלצו? על כן חובה על הממסד הדתי למסד את הדוגמה של עליונות האמונה על פני התבונה. לדעתו, כאשר התבונה משרתת את העמדות הלא דתיות היא נתפסת כשפלה. ואולם רציונליזציה של האמונה היא למעשה כפירה דתית, משום שהיא מכפיפה את הדת להיגיון. לדידו של בייל האמונה והתבונה מוציאות זו את זו, וזו הבחנה רציונלית. בייל מבחין בנחיצותה של האמונה ובעוררן לעודד לאמונה, ועם זאת ער להיעדר כל דרך רציונלית להצדיק אמונה כלשהי. הבחנות אלה הובילו אותו לפעול ללא לאות להגנה על חופש הרצון וחופש הדת.

בייל דן בספרו מחשבות שונות בהשלכות האפשרויות של אמונה ואי-אמונה על המוסר. ההשקפה המקובלת בשעתו הייתה שאמונה בשכר ועונש אלוהיים מקדמת את המוסר, ואי-אמונה מולידה בהכרח אי-מוסריות. אך גם הדת, טוען בייל, אינה חפה

התפרסמה בצרפת הביוגרפיה השלישית, ביוגרפיה מלומדת מאת אובר בוס (Bost),¹⁸⁵ שבמובנים רבים מזכירה ביוגרפיה פילוסופית. מדובר בתמהיל של דין וחשבון ביוגרפי וניתוח קפדני של עבודותיו של בייל. בוס מדגיש את תעוזתו של בייל ביחס לבני תקופתו, וכן את העובדה שהעדיף את הפילוסופיה על פני התיאולוגיה. לדעתו העדפה זו ניכרת היטב בכתביו, ובעיקר בנטייתו להציג שאלות לפני ניסוח התשובות. בתקופה שבה האנשים שיוועו לתשובות ודאיות, הפנה בייל את תשומת לבם לבעיות.

תפיסת עולמו ואמונות היסוד של בייל נסבו על טיבה של האמונה הדתית. סוגיה אחת העסיקה את בייל יותר מכל עניין אחר: הסובלנות. סביב נושא זה נרקמת כל הגותו. הדיון בסובלנות כולל יציאה נגד כפייה דתית, צידוד בחופש האמונה והפולחן הדתי וצידוד בהפרדת דת ומדינה. כל אלה מוצגים במהלכים שנונים ובטיעונים מרהיבים המעידים על המקום המרכזי שתופסים התבונה וההיגיון בעולמו.

בייל רואה בתבונה מלכה והוא נסמך עליה בכל מהלכיו. יחסו של בייל לאמונה הוא מקורי, בייחוד לאור הרגישות לאמונה הדתית שאפיינה את התקופה שחי בה. כדי להבהיר את עמדתו בדבר הסובלנות הוא זקוק למכנה משותף לכל הזרמים הדתיים, ומכנה משותף זה הוא התבונה. לדידו אלוהים האציל את תבונתו לאדם, ורק דרכה אפשר להכירו. ולפי שהפילוסופיה היא הקשורה בתבונה, הפילוסופיה נעלה על התיאולוגיה.

אין לפרש את כתבי הקודש אלא באמצעות ההיגיון, באמצעות התבונה. בייל לא חשש מפני כישלון, והיה סמוך ובטוח שהתבונה לא תכזיבו. לדבריו גם הקתולים וגם הפרוטסטנטים מסכימים שיש לדחות את השיפוט של התבונה כאשר היא מטפלת במחלוקות הנוגעות למסורתין שבכתבי הקודש, אולם, הוא אומר, לעולם אין להסכים לתנאי זה כאשר פרשנות של כתבי הקודש נוגדת

בספר, שבו הוא מציע הסברים רבים על טבעו של השביט. אולם מטרתו של בייל בכתיבת הספר לא הייתה מדעית גרידא, קרי מתן דין וחשבון על התופעה האסטרונומית. הספר היה נקודת התחלה טובה ליציאה נגד האמונות הטפלות, שמקורן באמונה הנפוצה באותה עת באסטרולוגיה, ואחר כך לדיון ביקורתי בנסיים. לדעתו אפשר להסביר את כל הנסיים, מלבד הנסיים שחולל ישו, באמצעות סיבות טבעיות. מכאן הוא פונה לדון בקשר שבין דת לאמונה. הוא מראה שאין זיקה הכרחית בין אמונה דתית ובין התנהגות ראויה, וחותם ואומר כי החשש מאתאיזם הוא דעה קדומה. בייל מתדיין בסגנון חד, צלול וממוקד, כמי שאינו מסיר עיניו לרגע מהמטרה הניצבת מולו.

מהלכיו אלה של בייל מלמדים על ההבחנה החדה שהוא עושה בין מה שנתון לתבונה ובין מה שאינו נתון לה, בין מה ששייך לתחום הדיון המדעי ובין מה שאינו שייך לו. ההבחנה בין דת ומדע היא הכלי המתודולוגי הכולט בשיח של בייל, ודומה שהוא בטוח לגמרי כי אין אדם שלא יכיר בכך שהבחנה כזו חייבת להיעשות לכשיוצג לפניו טיעון ראוי. לדידו זו תובנה בסיסית המוקנת באופן מְדִי.

בטיעון המרכזי בספר פירוש פילוסופי לפסוק מהברית החדשה בייל פורש פירוש פילוסופי של הפסוק "אלץ אותם להיכנס כדי שבייתי יהיה מלא"¹⁸⁶. השאלה שמנחה את בייל היא "האם ידיעת האמת מצדיקה רדיפה דתית?", ועיקר ביקורתו מופנית כלפי הפירוש המילולי לפסוק הזה. בייל פורש תשעה טיעונים נגד הפרשנות המילולית, ולא קשה לו להוכיח את האבסורד שבה. הפירוש הפילוסופי מתחיל בהתקפה נגד יחס הכנסייה הקתולית להוגוטים ומשם עובר אל טיעון רב-עוצמה בעד סובלנות. הנחת היסוד של בייל הייתה שעליונות התבונה מקורה באל וזו ניתנה לאדם כדי שיוכל להבחין בין טוב לרע. שימוש במילותיו של ישו כהצדקה לרדיפה משמעו לצאת נגד האור הטבעי ונגד הרוח של הברית החדשה. יתרה מזו, השימוש בכוח מניח שיש רק דת אמיתית אחת, ואת זאת אי

מטעות, ולכן אפשר שגם מי שיפעל מתוך אמונה יהיה לא מוסרי. ולא עוד אלא שבטעות עצמה אין שום דבר לא מוסרי, שהרי יש אתאיסטים מוסריים. אין לסבול אפוא חוסר סובלנות כלפי לא מאמינים ויש להפגין סובלנות כלפי כולם, כולל אתאיסטים. לכן כל הענשה בשל דעה, כל כפייה של מצפון, היא לא רציונלית ולא מוצדקת.

במטא-פילוסופיה שלו בייל מביע אמון בלתי מסויג בתבונה ובשליטתה, והוא רואה בה מתת אלוה. אבל בד בבד הוא טוען שתחולתה מוגבלת. אין לבצע רציונליזציה של האמונה. התבונה עשויה להוביל אדם להכיר בהכרחיות קיומו של אלוהים כמסקנה מתהליך של שיקול דעת, אבל אין בכוחה להוכיח את קיומו. מי שמקבל עליו את האמונה מתוך שיקול דעת כופר למעשה בעיקר. האמונה הכנה והאמיתית מתקיימת כאשר הדת מופיעה כגילוי ולא בעקבות הסבר.

בייל יוצא חוצץ גם נגד הכפפת התבונה לאמונה וגם נגד רציונליזציה של האמונה. לדידו של בייל לפילוסופיה תפקיד חשוב ביותר: היא זו שמובילה אל השוקת. הפילוסופיה מסייעת לשלול את האמונות הטפלות, ובה בעת, כאשר היא ממצה את תפקידה, היא גורמת לנו להבין שדרוש לנו דבר אחר, אמונה.

שלושת החיבורים המרכזיים שפרסם בייל הם ביטוי של השקפותיו על סובלנות ועל תפקיד הפילוסופיה – לנטרל את האמונות הטפלות ואת הכפייה לסוגיה, ובתוך כך לממש את המטא-פילוסופיה בפילוסופיה שלו עצמה, כלומר להימנע מרציונליזציה של הדת.

מחשבות שונות לנוכח כוכב שביט נכתב בעקבות תצפית אסטרונומית. ב־14 בנובמבר 1680 צפה אסטרונום גרמני, גוטפריד קירש (Kirch), בכוכב שביט. הכוכב נצפה שוב ב־24 בדצמבר באותה שנה. הופעתו של כוכב השביט גרמה לבהלה בציבור, ובייל נטל על עצמו להשיב על הדעות הקדומות. את טענותיו פרסם

וההערות. הערכים נכתבו בסגנון היסטורי והיו קצרים, והם לוו בדיונים ארוכים למדי שכללו הערות, פרשנות, הצגת הוכחות ועובדות. הטקסטים כתובים בצורה רשתית: שום ערך אינו עומד בפני עצמו. בייל טען שהמבנה המילוני נועד כדי לפנות לקהל הרחב, שבדרך כלל לא נהג להשתמש בספרים, ויתרה מזו, על פי רוב קצרה ידו מלרכשם.¹⁸⁸

הוא כתב על אנשי רוח, תיאולוגים, רופאים, מדענים, מלומדים, חיילים, עורכי דין, אנשי עסקים ואחרים. דומה שבייל לא בחר את הערכים בקפידה יתרה, וכתב בעיקר על מה שעניין אותו ואפשר לו לפרוש את משנתו ואת מחשבותיו הפילוסופיות. מהפניית תשומת הלב למבנה המילון ולסגנון הכתיבה של בייל ניכר יישום עמדותיו בדבר פתיחות וסובלנות. הואיל וביקש להגיע לקהל רחב, הוא כתב בשפה נגישה ויומיומית ורק את הציטוטים הביא בשפת המקור. כדיבורו הישיר שעשוי לחשוף עוולות הוא מתכוון לזעזע ולהוביל לתגובות, ובכך הוא מעיד שיש לו אמון בתבונתו ובכושר שיפוטו של הקורא. דומה שהחלק המועדף עליו הוא דווקא החלק של ההערות, שבו הוא מפתח את הדיון הפילוסופי ומציג את המסקנות המוסריות, ואלה חשובים לו יותר מן הדיון ההיסטורי והמדעי. בייל מגייס את הסגנון לטובת התוכן.

בכתביו הפילוסופיים בייל דן במגוון נושאים כגון פחד, פוליטיקה, אי-סובלנות ודיוק היסטורי, וכן במעמד האמיתות המיוצרות בפילוסופיה, במדע ובדת. נושאים אלה שבים ועולים במילון של בייל בהערות על הערכים השונים, והם נכרכים בענייני דינאמיק ובעיקר בעניינים הקרובים ללבו. הוא דן בסוגיות קונקרטריות שהיו רלוונטיות לו ולבני זמנו. כך למשל הוא דן בהרחבה בבעיות הכרוכות במוסד הנישואים,¹⁸⁹ בעיות שהייתה להן נגיעה לחייו שלו: הוא סירב להינשא לבת משפחה של חברו ז'וריו, ובמילון הצדיק את עמדתו באומרו שהמלומד חייב להתמסר לעיסוקו ולא להיעשות איש משפחה.¹⁹⁰ נושאים אלה נשזרים במילון לכדי

אפשר להוכיח. מאחר שהריבון הוא גם הסמכות העליונה בענייני דת אזי אם הכפייה בענייני דת נתונה לשלטון, היא נתונה גם למוסלמים ויוצא שאין לגנותם על שימוש בכוח נגד נוצרים. דבריו נגד הכפייה הדתית סוללים את הדרך לטעון בעד הסובלנות. לכל אדם נחוצה דרגה שונה של הארה כדי להמיר את דתו, ולפיכך כפייה על אדם לעשות כן עלולה להוביל לצביעות ולאידותיות. בייל הטיף בעד סובלנות כלפי כל הזרמים הדתיים, וההסתייגות היחידה שלו היא הדרישה להימנעות מהסתה ואיסדר אורחי.

בתקופתו של בייל הדת היא דתו של הריבון, ומשהוכיח שאין לכפות אמונה דתית הוא מוצא שיש לפרום את הקשר שבין דת ומדינה. לפיכך הוא מטיף גם כאן לחופש דת ולפלורליזם דתי, וטוען שאין בסמכותו של המלך לקבוע את דתם של נתיניו. הדרישה להפרדה בין דת ומדינה היא חידוש של בייל, והוא מבסס אותה על חוסר האפשרות לגשר בין אמונות יסוד של הנצרות ובין עקרונות יסוד של המדע.¹⁸⁷ דבריו נסמכים על טענות רציונליסטיות בדבר טבע האדם והחוק הטבעי. חירות המצפון היא זכותו של כל אדם משום שהוא רציונלי. לכן כל טקסט שמטיף נגד סובלנות נוגד את ההיגיון. ועם זאת, מכיוון שאין בייל דוחה בפשטות את האמונה, דברי התוכחה שלו על הסובלנות ועל עליונות התבונה מלווים מניה וביה בהכרה בכך שהתבונה מוגבלת בעניינים של אמונה. כלומר אין ביכולתה של התבונה לקבוע איזו אמונה היא האמונה האמיתית. לפיכך, הוא אומר, יש לאפשר חופש מצפון ודת.

המילון ההיסטורי והביקורתי שפרסם בייל בשנת 1696 מעניין במבנהו יותר מכתביו. הסידור האלפביתי של האנציקלופדיה הומצא במאה ה-17. מילון שפורסם בפריז ב-1674 זכה להצלחה העיד על הצורך בספר מסוג זה ושימש לבייל דוגמה. הוא בחר לכתוב על ערכים שלא הופיעו במילון ההוא, וכן גרע ממילונו דמויות מכתבי הקודש, למעט דוד. בייל בנה את המילון באופן ייחודי ולמעשה חילק את הערכים לשניים: התוכן של הערך

ברת שילב עם אמונה בלתי מסויגת בתבונה. את סכב המהפכים הזה ניתן להציג דרך הפריזמה של קדם-רציונליות, רציונליות ובתר-רציונליות.

העובדה שבייל טען טיעונים כה רדיקליים בנושאי דת, אמונה, תבונה וודאות יש בה כדי להעיד שאמונתו אמונתו. בחייו מימש את אמונתו הבלתי מסויגת בתבונה, והסובלנות, שהיא נקודה מרכזית בהגותו, מתממשת לא רק בכתביו הפילוסופיים אלא גם בחייו הפרטיים.¹⁹²

ריצ'רד פופקין (Popkin) מזכיר שחוקרי בייל נפרשים על פני מרחב פרשני גדול, דבר המעיד על הקושי לאפיין אותו: בייל מפורש כספקן, כאתאיסט, כגנוסטיקן, כקלוויניסט, כקתולי בסתר, כחלק מהמסורת היהודית-נוצרית ואפילו כיהודי. הוא אף לא היה מיסטיקן בדומה לפרנציסקוס מאסיזי (Assisi) ולא נוצרי כמו פסקל או קירקגור.¹⁹³ לנוכח הפרשנויות המגוונות תוהה תומס לנון (Lennon) על דמותו אפופת הסוד של בייל. אך אולי, הוא אומר, אין חידה כלל? אולי אין כל מסכה שיש להסירה?¹⁹⁴ מהעיון בכתבי בייל עולה שכל מה שמופיע בעבודותיו הרשמיות עולה בקנה אחד עם התכתבויותיו הפרטיות. בייל היה מסור ללמדנות מתוך עניין ושכנוע עמוק, ותענוגות החיים הפרטיים – נישואים, יוקרה ואפילו הבריאות הגופנית – נדחקו למקום שני. הוא לא חשש להתמודד עם כל טיעון שנקרה בדרכו, ופעל בלהיטות, אולי אפילו מתוך דחף, לגלות ולמסור את האמת, גם אם אותה אמת הייתה מכה בתדהמה או עלולה להיראות לא הגיונית.

הכתיבה היומיומית הייתה צורת חיים עבור בייל. הוא מעולם לא ראה בעצמו אלא אדם שההגות היא מצבו הקיומי. ההגות שימשה אותו לרכישת ידע חדש לא יותר משאפשרה לו לפלס את דרכו אל האמת והבהירות בהישענות על כלי התבונה. כך שלהשכלה היו שתי משמעויות עבורו: רכישת ידע על העולם מזה, ומשמעות

אריג מרהיב של אנקדוטות היסטוריות, חקירות במוסר ודיונים פילוסופיים ותיאולוגיים.

לעתים חקירותיו, הנאמנות לאקסיומות התבונה בלבד, נקלעות למבוי סתום. במצבים אלה נעזר בייל באמונה, באמת של ההתגלות. בייל הושפע עמוקות מהפילוסופיה של הרמב"ם וראה במורה נבוכים יצירת מופת. אפשר לומר שבמילוננו שלו ראה בייל מעין מורה נבוכים חדש. הרמב"ם טען שהמבוכה מופיעה כאשר אי אפשר להבחין בין מה שנתגלה דרך התבונה, בין מה שנודע באמצעות האמונה ובין מה שידעתו הושגה באמצעות שתייהן.

בייל עסק רבות בעקירת הטעות, וחשב שסילוק ערפולים יחשוף בפני אלה שאֵתם הוא מתווכח תמונה בהירה והם יכירו בשגיאותיה של צורת ההסתכלות המוקדמת שלהם, כלומר זו הכפופה לאמונות טפלות או דוגמות. מאמצים רבים הקדיש לדרך פעולה זו, הממוקמת, מבחינת התפתחותו, בשאיפה אל הבתר-רציונליות, כלומר בשאיפה להתגבר על הדוגמטי ולהבין את מגבלות התבונה.

הפיכת הלב הראשונה של בייל הייתה קבלת האמונה הקתולית בהיותו בן 21. אפשר שהיא התרחשה מסיבה מעשית: היא אפשרה לבייל ללמוד בקולג' ישועי, וכך לרכוש ידע במוסד יוקרתי. כ-18 חודשים אחרי כן שב בייל אל הפרוטסטנטיות. ייתכן שעשה כן משום שהתבגר ושאף לחזור אל צור מחצבתו, ואפשר גם שלא מצא בקתוליות מענה לתשוקות האינטלקטואליות שלו;¹⁹¹ ייתכן שהתקופה הקתולית בחייו גרמה להיסדקות הביטחון שלו באמונה הדתית בכלל. על כל פנים, אחרי שתי הקונברסיות הללו חווה בייל המרה נוספת. כשהיה בז'נבה גילה את הפילוסופיה של דקארט, ורישומה ניכר בו לאורך כל שארית חייו. אפשר לראות בבחירה בפילוסופיה הפיכת לב שלישית. לאחר שעבר שתי קונברסיות דתיות, פקפק בדוגמות הדתיות ותר אחר ודאות מסוג אחר. הוא הוסיף, אמנם, להאמין באל, ואורח חייו נותר דתי, אבל את אמונתו

המקרה של מיגל דה אונמונו

דתי היא חיפוש האמת בחיים וחיפוש החיים באמת (אונמונו)¹⁹⁵

מיגל דה אונמונו (Unamuno), פילוסוף, מסאי, מחזאי ומשורר ספרדי, נולד למשפחה קתולית בבילבאו שבחבל הבסקים ב-1864. חיבוריו של אונמונו מקבילים לתהליכי התפתחותו. בין חיבוריו נמנים מבוכות ופרדוקסים, מסכת על אהבת האל, המובן הטרגי של החיים, נְיֶאֱבָלָה, חיי דון קיחוטה וְסֵנְשֹׁן, שלום בְּמִלְחָמָה. מהרבע האחרון של המאה ה-19 פקד את ספרד משבר חריף,¹⁹⁶ ואונמונו הקדיש חלק ניכר מחייו לשיקום ארצו. הוא נמנה עם הקולות החשובים בשיח האינטלקטואלי הספרדי. את אהבתו לפילוסופיה רכש עוד בהיותו נער: באותה תקופה נהפך לכו והוא נטש את האמונה הקתולית המסורתית לתמיד. הוא פנה לחפש אחר פילוסופים מחוץ לספרד והתעמק בפילוסופיה של הגל, שהרעישה את נפשו, ואחר כך אף בקירקגור. בשנים 1884-1888 למד פילוסופיה באוניברסיטה במרדריד וכתב עבודת דוקטורט על שורשי התרבות הבסקית.

ב-1898 התגבשה קבוצת אנשי הרוח שכונתה "הדור של 1898", ופרשנים רואים באונמונו את אחד החברים המרכזיים בה. הקבוצה ביקשה לספק חלופה רוחנית להתפתחותה של ספרד, והשפיעה רבות על המחשבה בה.

אונמונו שימש פרופסור ליוונית. ב-1901 מונה לרקטור של אוניברסיטת סלמנקה והחזיק במשרה זו לסירוגין עד מותו. הוא נעשה מעורב פוליטית יותר ויותר עד שב-1914 פוטר במצוות השלטון ממשרת הרקטור בנימוק שאין לערב הוראה עם פעילות פוליטית. אונמונו יצא נגד מלוכנים ונגד מהפכנים באותה מידה. פעילותו הפוליטית לא נבעה מהזדהות עם מפלגה זו או אחרת אלא שימשה ביטוי לדרכו הרוחנית.¹⁹⁷

ב-1923 תפס את השלטון הגנרל מיגל פרימו דה ריברה, ואונמונו

אתית, מציאת דרך חיים ראויה, מזה.

הקריאה בחומריו של בייל מלמדת שאפשר לשייכו לקבוצת האוטופילוסופים. ניתן להבחין בבירור בתפיסת עולם שהסובלנות והזכות של כל אדם לחופש אמונה מדריכות אותה, ואשר מתגלמת במטא-פילוסופיה המעמידה את סילוק הטעות כתכלית פילוסופית; הטעות אינה אלא מניעה של חופש האמונה והחירות הדתית. בספרים ובמכתבים אינספור נכתבת התורה הפילוסופית בסבלנות רבה, וכתבים אלה מפריכים שוב ושוב דוקטרינות המְצָרוֹת את צעדיהם של מאמינים מזרמים דתיים שונים. בייל, ממבשרי הנאורות, סוּג תחת "איזמים" שונים. אולם מבט מדוקדק מראה שהוא אינו מגן על שום עמדה באופן אדוק יותר מאשר על הזכות לבקר, לנתח, לדייק, להבהיר – להשתחרר מכל דוגמה ולהיות חופשי לבחור בכל דוגמה. בחייו הפרטיים נהג בייל בדיוק לפי מה שהטיף לו.

את ההתפתחות בסוג החיבורים שכתב בייל ניתן לייחס לשינויים שחלו בהשקפת עולמו. בתחילה סגנון החיבורים ואופיים משוקעים בצורת חשיבה דתית, ולאחר המהפך האחרון נוטה הסגנון לכיוון הפילוסופי. את השינוי שחל בכתיבתו אפשר לראות ממבט מקיף על חיבוריו. אף על פי שכולם נכתבו לאחר המהפכים, ניתן להבחין בעיכוב מסוים בין שינוי בתפיסה ובין שינוי בסגנון. בתחילה מאופיין סגנונו בגישה אפולוגטית ובהפרכת אמונות מוטעות, סגנון שהוא אופייני לדיונים הדתיים, ואילו במילון, שהוא המאוחר ביותר, מטרת הכתיבה היא להרחיב את הדעת לקהל רחב ככל האפשר באמצעות ערכים מנושאים מגוונים אגב הצגת ריבוי דעות, והמידע מוגש בכחינת "ישפוט הקורא", גישה המעידה על פתיחות וסובלנות רבה.

בייל כתב פילוסופיה עד יום מותו, וכפי שהעידו עליו ידידיו, חי ופעל כפילוסוף. הוא נשאר נאמן לתבונה, ובד בבד, בלא כל קונפליקט, היה גם אדם דתי ומאמין. האוטוביוגרפיה שלו כתובה בפילוסופיה, וזו בתורה מובנת מתוך חייו.

במלחמה זו, החיות שלנו טמונה בכך שאנו נאבקים על זכותנו לחיות לנצח.

עבור אונמונו להיות משמעו להיות לנצח; זהו הצמא להיות לתמיד, ואותו ניתן להרוות על ידי השאיפה להיות כאלוהים. המתח המתמיד בין השאיפה להתמדת הנשמה ובין הידיעה שהחיים הם סופיים עבור האדם, עבור האני שנחוה כאן ועכשיו, מענה אותו. זהו גם ביטוי למתח שבין אמונה לרציונליות. אונמונו אינו מוצא מרגוע לנפשו, והפתרון שמציעה הדת הקתולית אינו מקובל עליו משום שהוא אינו מוכן לעשות לעצמו הנחות ולקבל פתרון המציע סילוק של המתח בדרך שאינה מכירה בשני אגפיו. הפתרון שמציעה הקתוליות לגאולת הנפש ולאמוות, פתרון שהוא רציונליזציה של האמונה, מספק אולי את הרצון אך אינו מניח את הדעת.

עבורו רציונליזציה של הדת היא גם חריגה לשונית: ההסבר מבקש לחול על מה שאינו ניתן להסבר – ההיגיון מבקש להסביר את האמונה, שהיא לא הגיונית, וזה לדידו בלתי מתקבל על הדעת. יתרה מכך, קבלה של הדת כדוגמה באופן שאינו מערב כל התבוננות ביקורתית מסיגה את הדת לשלב פרימיטיבי שבו נכללות אמונות טפלות, דעות קדומות ואמונה בנסים ובקדושים, ואילו אונמונו מבקש להציג אותה כמצב הכתר-רציונלי, כאמונה שהיא תולדה של הכרעה ושל מעורבות אישית ולא של דוגמה כזו או אחרת.

החקירה של המתח הזה היא צלילה לתוך הספק שבתחתיתו מתגלה הייאוש, שאותו אפשר לרפא באמצעות הנחמה.¹⁹⁸ והשאלה הגדולה באשר לאלמוות מובילה את אונמונו אל המסקנה שלחיות, להיות – משמעו לפעול. הפעולה קודמת למחשבה.

הפילוסופיה, אליבא דאונמונו, היא אישית: תכליתה לסייע לאדם בחייו, הן בחקירה העצמית והן בהדרכה כיצד לנהוג, ובמובן זה אפשר לומר שהיא אוטוביוגרפית. הפילוסוף הוא אדם, וגם מושא הפעילות הפילוסופית שלו הוא האדם וחייו כפעילות. מכאן שכל

פרסם כמה מאמרים נגדו. בשל מאמרים אלה נאלץ לעזוב את ספרד ושהה שש שנים בגלות, בלי משפחתו, תחילה באיים הקנריים ואחר כך בפריז. גלותו קנתה לו פרסום רב הן בספרד והן מחוצה לה. באותה שנה פרסם יומן אישי בצורת סונטות, מפוארטוונטורה לפרוז, וכעבור ארבע שנים פרסם את בלדות של גלות. ב-1930 חזר לספרד כמנצח והושבה לו משרתו, אך עם עליית פרנקו ומלחמת האזרחים בא סוף טרגי על מינויו.

בחיבור אינטימי מ-1913 שנשא את הכותרת המובן הטרגי של החיים אונמונו פורש את קריאתו לרעיו – כאדם וכפילוסוף. ניתן למקם את הספר בקטגוריית האוטוביוגרפיה הפילוסופית. בספר שוטח אונמונו לפני הקורא את משנתו הפילוסופית בהירות שלב אחר שלב, ובתוך כך מפנה את תשומת לבו למהלכיו. הוא מתחיל בהגדרת תפקידה של הפילוסופיה לצד דיון במגוון רחב של פילוסופים, ומראה לקורא מהו המקום שתופסת הפילוסופיה בחייו. לאונמונו היו להט ותשוקה לפילוסופיה, והם שדחפו אותו לפנות ולכתוב פילוסופיה למען אחרים.

תפיסת העולם והמטא-פילוסופיה של אונמונו עוסקים בעניין מרכזי אחד שמניע אותו, והוא שאיפתו לאלמוות. המסע בעקבות המענה על שאלה זו מוביל אותו לתנודה מתמדת בין אמונה לתבונה ובין האני הפילוסופי לאני הפסיכולוגי, ועם התנועה הזאת מתפתחת הפילוסופיה שלו. המניע של התנועה, השאלה הגדולה שמעיקה על אונמונו, היא החידה בדבר הצפוי לו לאחר מותו. "מהי האמת של הלב?" שואל אונמונו, ומשיב: אלמוות הנשמה, התמדת התודעה וסופיות האדם בעולם. מבחינה מוסרית יש ללמוד מכך שעלינו לפעול כך שפעולותינו תהיינה ראויות לחיי נצח, עלינו לפעול באופן כזה שלא יגיע לנו למות.

אם כל מה שמצפה לאדם בסוף החיים הוא השקיעה לתוך הלא כלום, עלינו להילחם בכך בכל כוחנו. גם אם אין לנו סיכוי לנצח

מהאנשים להתבלבל בין מה שיש להאמין בו ובין מה שיש לחשוב אותו. הוא מבקש להתריע מפני כניעה, למחשבה או לאמונה, ומפני ויתור על האחד והעדפת האחר. זאת מפני שהכניעה כמוה כמוות, שכן האדם חי במאבקו.

בשביל אונמונו הפילוסופיה היא פעילות אישית, ששפתה סובייקטיבית. אונמונו, הנאמן להשקפתו, לא יוצא לנסח פילוסופיה שיטתית מקיפת-כול או אפילו חלקית. מאחר שלדירו הפילוסופיה היא פעילות בחיים, הוא מדגים אותה ביצירות ספרותיות.

יש פרשנים הרואים באונמונו אקזיסטנציאליסט; הוא אף כונה דוסטויבסקי הספרדי.²⁰⁰ אונמונו מציג במהלך מורכב את המתח שבין חיים ומוות, אדם ואחיו, רציונליות ואמונה, תיאוריה ופרקטיקה וקושר ביניהם. המהלך מתחיל במעשה ומסתיים בהשגת האלמוות. עבור אונמונו, הפעולה מקדימה כל היבט אחר של הקיום, ורק מי שפועל קיים בפועל. לדירו המחשבה וההסבר הבאים לאחר מעשה אינם אלא רציונליזציה שכדיעבד. אין די בזה שעלינו להיות פעילים כדי לחיות, הפעולות הן בעלות אופי מסוים מאוד – בפעולה מתגלה לאדם סופיותו. ההתגברות על המוות מושגת בעת שהפועל שואף להפוך את עצמו לייחודי במעשהו, לזה שאינו בר החלפה גם לאחר מותו, ובכך הופך את מותו לאמת מעשית. החיוניות, התיאבון הבלתי מוגבל לחיים והסירוב להיכנע למוות הם הכוחות הדוחפים לניסוח תורות באמצעות התבונה.

בנקודה זו קושר אונמונו יחדיו את כל הצמדים המבטאים את המתח. להיות בלתי ניתן להחלפה מבטא את השאיפה לאלמוות, והשאיפה לאלמוות באה לידי ביטוי בעשיית מעשים כאילו היו פועלו של אלוהים. להיות מושלם משמע להידמות לאלוהים במובן של כוליות ולהתמסר לתועלת כלל בני האדם. הייעוד של כל אדם הוא להיות עצמו, ובו־זמנית, מבלי לאבד את זהותו, להיות כל בני האדם.

על הפילוסוף להיות אדם, ולא – אין הוא פילוסוף אלא קריקטורה

פילוסופיה היא, בחשבון האחרון, אתיקה. החקירה הפילוסופית של תפקיד הפילוסופיה היא תהליך שבו התבונה גודרת את התחומים שעליהם היא חלה, המיפוי של אזורי התחולה מסתיים, ועתה היא פועלת בהתאם לגבולות שהציבה לעצמה. עם קריסת התבונה על גבולותיה, מתוך עצמה, מופיעה הזדמנות לתקווה.

אונמונו טוען שברוב הספרים על תולדות הפילוסופיה הפילוסוף וחיייו משניים לרעיונות הפילוסופיים עצמם. אך לאמיתו של דבר, הוא טוען, דווקא בביוגרפיה הפנימית של הפילוסופים טמון כוח ההסבר הרב ביותר של תולדות הפילוסופיה. כדי להבין את הפילוסופיה, אם כך, יש להבין גם את הפילוסוף. בכך דומה הפילוסופיה לשירה יותר מאשר למדע. הפילוסופיות שהיה בהן ביטוי של הפילוסוף עצמו הן שזכו לחיי נצח, ולא הפילוסופיות שבהן הפילוסוף העמיד את עצמו כמדען בלתי מעורב. עבור אונמונו האדם הוא שצריך להעסיק את הפילוסוף, משום שדרכו מתהווה המגע עם העולם. מכאן הסיק אנטון דונוסו (Donoso) שלפי אונמונו "הפילוסופיה היא [...] אוטוביוגרפית",¹⁹⁹ שהרי היא בבחינת איחוד של חיי האדם ושל עולמו.

דומה שהקושי שאונמונו מבקש להתגבר עליו הוא כיצד להעביר את הפילוסופיה מהתחום האינטלקטואלי גרידא אל הפעולה בחיים. הוא שואף לפעול בחיים באמצעות מה שהוא מבין מהפילוסופיה, וזו משיבה, מצדה, על השאלות שהחיים מעוררים. המשימה המוטלת על הפילוסופיה היא המשימה הבלתי אפשרית של התגברות על המתח בין אמונה לתבונה, מבלי להעדיף צד אחד על האחר. הבעיה הטרגית של הפילוסופיה מתגלה במשימה זו. הניסיון מראה שאין די בחשיבה על המתח הזה; עלינו לחיותו.

אונמונו טוען שלא ניתן ליישב את המתח הזה, אלא יש ללמוד לחיות אתו. חקירת העצמי על קולותיו השונים, על המתח והניגודים הפועלים בו, אינה רק מעשה מחשבה אלא מלאכה שיש לעשותה. המשימה שעליה אונמונו מפקיד את עצמו היא למנוע

נקודת המוצא של אונמונו היא לכאורה חוסר אמון קיצוני בתבונה, משום שזו אינה מסוגלת לחדור לתוך המסתורין של החיים ושל המוות.²⁰² אולם ההפך הוא הנכון. אמנם התבונה אינה יכולה לתת דין וחשבון על מה שנסתר מהעין החיצונית ונראה בעין הפנימית – המורגש, ואף יותר מכך, אין בכוחה לתת דין וחשבון על האלמוות. אבל ניתן להבין מדברי אונמונו שהתבונה והאמונה הן שתי צורת הסתכלות, ואל לנו להעדיף את האחת על השנייה. העובדה שאונמונו מפריד בין התחומים השונים וקובע את מגבלות התבונה אינה מעידה על כך שאין לו אמון בה. אדרבא, יש לו אמון רב בתבונה ובכוח ההסבר, גם אם בעניינים של מוות, דהיינו הפחד הקמאי מאיון, ושל הכמיהה לאלמוות – אין לשפת ההסבר ולרציונליות שום מילה משמעותית לומר.

אולם באיזה מובן שני התחומים מגדירים זה את זה? מדברי אונמונו מתברר שכאשר כל אחד מהצדדים ממצה את תחומו, הוא מגלה שעליו לפנות החוצה ממנו אל הצד האחר. הדת אינה יכולה לתת מענה על שאלות שנוגעות למכניקה, למשל, ועליה לאפשר למדע לעשות זאת. וההפך נכון גם כן: כאשר החקירה הרציונלית של הרציונליות מסתיימת במסקנה שקצרה ידה מלהושיע את הנשמה, נפתחת הדרך לקבל את הדת. הספינה סיימה את שיט החצייה של נהר הרציונליות והגיעה אל גדת הכתר-רציונליות.

אונמונו, כאמור, אינו מוותר וממשיך בדיון במתח שבין אמונה ותבונה עד סופו, סוף שהוא לכאורה בלתי צפוי – חיים בשלום בתוך מלחמה. עתה הוא מסיר את כובע הפילוסוף החוקר וחובש את כובע הפילוסוף של החיים – כמשורר דתי. כעת נפתח מרחב שמעבר לביקורת, כלומר לאחר מהלך התיחום, מרחב שמבחינ את הרציונליות מהבתר-רציונליות. זהו המרחב של הדמיון. בשלב זה הוא מוכן להציע נחמה בלשון אחרת. הוא אף מוכן לדבר על מה שאינו ידוע לאיש, על האמת של הלב. אונמונו מוכן להתמסר ללא כל ביקורת למה שמציע לו העולם

של אדם. הפילוסופיה, כמו השירה, היא עבודה של אינטגרציה וסינתזה של חיים ומחשבה, היא אחדות הניגודים, והיא נוגעת לגורלנו ולגישתנו לחיים ולעולם. להיות פילוסוף אינו אפוא עניין של ידיעה. לשם עבודת הפילוסופיה לא די בידיעה על הטרגיות של החיים; הפילוסוף צריך להרגיש את הטרגיות של החיים, ודרך הרגשתו הוא חייב לפעול לייצר סינתזות. זה מה שמייחד את הפילוסוף משאר האנשים, גם המלומדים שבהם. הלמדנות היא עניין אינטלקטואלי, ואילו הסינתזה היא פעילות בחיים.

כפי שניכר מהדברים עד כה, המאבק נגד הרציונליזציה של האמונה אינו מניח לאונמונו. אי אפשר להוכיח את נצחיות הנשמה באופן רציונלי, ולעומת זאת ניתן להוכיח לרציונליות את סופיותה. על התבונה להכיר בכך שאינה יכולה להוכיח את קיומו של אלוהים,²⁰¹ ועליה לדעת את גבולותיה ולעצור בהם.

המתח שבין רגש לתבונה לא ניתן ליישוב. אך באמצעות הפילוסופיה, דרך חקירת התיחום והבנתו, מתאפשרת התמודדות עם הכוחות המתגושים באדם. לדידו של אונמונו החיים קודמים לפילוסופיה. נראה שיש כאן כפל משמעות של מושג הפילוסופיה: פילוסופיה כרפלקסיה, כהבחנה וכידיעה, ופילוסופיה כפעילות – כחיי אדם. ובעיני אונמונו, הפילוסופיה כפעילות בחיים היא למען החיים.

מתיחום הרציונליות עולה הבחנה שנוגעת לשפה. כאשר התבונה מבינה את תחומה היא קורסת לתוך עצמה. הדין וחשבון הרציונלי מגיע לסיומו – ההסבר הסתיים. גבולותיה של שפת ההסבר ומושגיה נחשפים, והתבונה מוזהרת, וליתר דיוק – מזהירה את עצמה, לבל תיכנס לארץ שאינה מובטחת לה. בתום חקירת הרציונליות את עצמה היא מוצאת שמושגיה המרכזיים, אמת והכרחיות, הם יחסיים וחלים רק בתחומה ולא מעבר לה. בשלב זה, בלא כל ויתור לקורא ובלא כל מניפולציה רטורית, אונמונו מגיע עד פי התהום, ומכאן מתחילה הידרדרות נחושה אל תוכה.

לשמרנים ובין מלוכנים למהפכנים. עוד בהיותו צעיר רדף אותו הניסיון לגשר על הפיצול בארצו, ונראה שהטרגדיה של מצבה של ספרד החצויה בין המבקשים להיות רציונלים, מתקדמים וליברלים ובין הלא רציונלים, הסנטימנטלים, השמרנים והריאקציונרים – השתקפה כמתח שבין תבונה ובין רגש ומסורת, והיא שרמזה לו על מהותו ועל מהות האדם.²⁰³

אונמונו לא הסתפק בחקירה אתית של העצמי בלבד, אלא שאף לבחון בכלים אתיים גם את קיומה של החברה הספרדית כאומה. לעומת האינטלקטואלים הספרדים בני זמנו, שהוקסמו מהמדרנה שהביאו אתן ההשפעות הזרות על ספרד, כתב אונמונו ב-1895 שאין להפנות עורף למסורת של האומה הספרדית: אמנם יש לקבל בברכה את משב הרוח האירופי שבא על ספרד, אבל יש לשלבו במסורת הדתית שלה. באמצעות אינטגרציה בין המסורת למודרנה תתאפשר דת חדשה, והיא תהיה בגדר החיאה של הגות המיסטיקנים הספרדים.²⁰⁴

למתח זה מתווסף מתח אחר, הקשור למוצא האתני של אונמונו. המנתחים את האופי הספרדי, מוצאים על פי רוב שני יסודות: היסוד הבסקי, הרציני יותר, והאנדלוסי, הנוטה לרוחניות. עבודתו של אונמונו משלבת אף היא בין שני הניגודים: מקור כוחה של הפילוסופיה שלו טמון בֶּרְצִינֹת של התשוקה השולטת בו, בדחיסותה ובאחדותה. כסופר הוא נטוע בממלכת הרוח, וכיוצר הוא ניזון מרגשותיו העמוקים, אגב ערנות לצורך לצנן אותם.²⁰⁵

חוקרים רבים מקשרים את הפרדוקסליות של אונמונו אל ילדותו. קווין פאגן (Fagan)²⁰⁶ מזכיר שאונמונו גדל בבית קתולי אדוק, ולהט רגשי דתי שלט בילדותו. אך בנעוריו הוא קרא את דקארט, קאנט והגל, וכך נפתח לצורות אחרות של חשיבה שהייתה מעין גילוי. נעוריו של אונמונו ביטאו אפוא שילוב בלתי ניתן להתרה של הרגשי והרציונלי, של הדתי והפילוסופי. הפילוסופיה שלו היא חילונית מאחר שהוא מעמיד במרכז את האדם מן השורה,

שמחוץ לביקורת, עולם האמונה. הרציונליות תחומה משני צדיה: עולם התחושות והרגשות מחד גיסא, והשאיפה לאלמוות מאידך גיסא. על שני אלה היא אינה יכולה לתת מענה, אולם היא זו שמבחינה במגבלותיה ובאי-יכולתה לספק תשובות. מתוכה אף עולה הספק בדבר התשובות האפשריות. ועם זאת, אונמונו אומר שאמונה שאינה כרוכה בהטלת ספק אינה אמונה כלל. הסיבה לכך היא שאמונה אינה תולדה של מסקנה המחולצת מתוך תהליך של שיקול דעת; אמונה היא עניין להכרעה או קפיצה.

בתום הדין וחשבון הרציונלי אונמונו מתיר לעצמו, בהכרה מלאה, לפלוש לארץ אסורה ולדבר על מה שלא ניתן לדבר עליו, כלומר על אותם דברים שאינם ניתנים לבחינה אמפירית או לוגית. ומה אם הדיבור חסר השחר יוביל ללא כלום? אונמונו מוכן להסתפק בכך שהוא ירגיז את אלה שמסורים לקדמה, אלה שמוצאים באמת האינטלקטואלית את הנחמה.

לכתיבה תפקיד כפול עבור אונמונו: היא משמרת את החיים של הכותב וכך בכך מאפשרת לו לצרף אל החמיקה מן המוות גם את קוראיו. בעיני אונמונו לחיות משמע לפעול, והפעולה שלו היא הדיבור באמצעות הכתיבה. בפעולת הכתיבה הוא כמו אומר לקוראיו "אני חי", וגם "אני כותב כדי לחיות לנצח וכדי שאחרים יחיו לנצח". חובתו המוסרית היא לשחרר את חבריו בני האדם, והוא נחוש לעשות זאת בדיבור, דיבור שתכליתו ההתגברות על המתח שבין אמונה לתבונה באמצעות קבלתו. אחת היא לו אם יבינו זאת מדיבור הגיוני או בלתי הגיוני, קרי מעולם הדמיון. הוא מבקש למסור לאחרים כי בשעה שהם מפסיקים לברוח מהמתח או מהניסיון ליישבו הם נחלצים מתחושת הסבל הקיומי ופותחים פתח לפעולה אחרת.

העובדה שאונמונו העמיד את עצמו כמושא הפילוסופיה שלו, טוען דונוסו, היא תוצאה של דאגתו לספרד השסועה בין ליברלים

את תהליך הקונברסיה שעבר באותן שנים, מאתאיזם אינטלקטואלי לנצרות הטרודוקסית, בשעה שמצא את אלוהים שבכפנים.²¹² ב-1902 כתב אונמונו כמכתב שאינו יכול למנוע מהאנשים לראות בו מלומד שתפקידו ללמד את בני ארצו מידע חסר תועלת, ולא שליח, משורר ששליחותו לטלטל את נשמותיהם ולהעירם, להטרידם בשאלות על חיים ומוות ולהאיץ בהם להתעורר. באותה תקופה החלו להאשים אותו בסתירות בכתיבתו, ודומה שהשכלה היוונית הנרחבת החלה לפעפע בו; הוא לא ביקש לשעשע, להורות או לשכנע אלא כְּמֵה לעורר אי-נחת והשתוקקות בקוראיו.²¹³ אם בנעוריו התעורר בו הדחף למהפך בשל עוצמתה של התבונה שהנחתה אותו לחפש אחר אמת ומשמעות אינטלקטואלית, הרי שהמהפך השני החזיר אותו אל חיק הדת. אולם מה שהשתנה אז הוא משמעות המושג הבנה – להבין משמע לפעול, לעשות. בהיותו בן למשפחה קתולית הופנמה בו פרקטיקת הווידוי בגיל צעיר; אך את וידויי המשברים המאוחרים שלו בחר להאיר באור שנוגה ממגדלור התבונה. כשהיה נער איבד את הפחד מהגיהנום ובתוך כך גם את האמונה הקתולית ופרץ החוצה היישר אל זרועות האינטלקטואליזם והפוליטיקה. אך לאחר כעשרים שנה אחזה בו אימת המוות וגרמה לו להתכנסות פנימה. הוא חזר אל חיק האלוהים, אבל לא אל האלוהים של ילדותו, אלא אל זה שבתוכו. הסתירות והפרדוקסים נעשו אינטימיים, ואונמונו החל תוהה על טיבו הוא. הכמיהה לאלמוות של אונמונו באה לידי ביטוי בכנותו ובפעולה הישירה ללא כל זיוף. בשאיפה לאלמוות האדם נאבק בגורלו, ובמאבק זה אנו משאירים על אחינו בני האדם את חותמנו הייחודי, החד-פעמי, שאינו ניתן להחלפה. בכך אנו נרמים לאלוהים. אונמונו חי את הדעות והתובנות שהחזיק בהן, ומימש את הפילוסופיה בבחינת הגות, כפילוסופיה בפעולה. עובדה זו באה לידי ביטוי בכירור בסיפור הטרגדיה שפקדה אותו לעת זקנה.²¹⁴ ב-12 באוקטובר 1936, ביום החג לכבוד קולומבוס, נערכה

והיא דתית משום שהוא דבק באדם מתוך מעורבות רגשית עמוקה. הנעלה שבכשרי אותו אדם הוא המחויבות האתית שלו. משום כך אונמונו קיבל את ההמרה בברכה: מצפוננו הנחה אותו אל הבנת האדם, אל האמת שלו.²⁰⁷ הקונברסיה של אונמונו התרחשה בגיל הנעורים בעת שהיה נבון ומבולבל לנוכח החינוך שקיבל. אונמונו עצמו מעיד שהיה נתון לקונפליקט בין הערכים הדתיים שהושרשו בו ובין רצונו להסביר אותם בכלים רציונליים.²⁰⁸ מאורע ההמרה שהתרחש בנעוריו הרריך את התפתחותו האינטלקטואלית והגביר את משיכתו לפילוסופיה. את שנותיו באוניברסיטה, 1884-1884, הקדיש ללימודי שפות,²⁰⁹ מטפיזיקה, ספרות יוונית ולטינית, היסטוריה וספרות ספרדית. הוא נשאב ללימודי הגרמנית וכאהד הגל אף תרגם את הלוגיקה שלו לספרדית. הוא התאפיין במחשבה עצמאית וסיים את לימודיו בהצטיינות. בשנות לימודיו באוניברסיטה למד את מלאכת הטיעון ובהדרגה התרחק מהדת. הייתה זו הפעם הראשונה שבה העניק להיגיון קדימות על הרגש. בשנים הבאות הגיש מועמדות למשרות הוראה שונות ונדחה, ואת הכישלון ייחס לרוחו העצמאית.²¹⁰ לבסוף, ב-1891, זכה במשרה להוראת יוונית באוניברסיטת סלמנקה. חמש שנים אחר כך שב להתכתב עם חברו מתקופת הלימודים, והחלפת מכתבים זו הולידה את הרעיון של קבוצת הדור של 1898, שחבריה ביקשו להביע את דאגתם לספרד, לעמוד על בעיותיה ולהציע פתרונות.

ההתנערות מהקתוליות המסורתית שלתוכה נולד לא הייתה המהפך האחרון, ואף לא העמוק ביותר. המהפך האחרון היה זה שהחזיר אותו אל הדת. ב-1897 תקפה אותו אימת המוות; הפחד מְהָאֵין, "la nada", לא הרפה ממנו בעקבות מחלה של בנו. בצר לו חשב שאלוהים מעניש אותו על דבקותו באינטלקטואליזם קיצוני.²¹¹ מאותה שנה ועד 1902 כתב את חוויותיו ביומן שפורסם לימים כְּסֵפֶר, שנקרא מסכת על אהבת האל. ביומן מתאר אונמונו

אקזיסטנציאליסטי, והוא מבקש באמצעותה להבין את עקרונות הקונפליקט שבין רבדי החיים השונים של החיים. הפתרון שהוא מציע הוא פתרון התיחום: מה שלפילוסופיה לפילוסופיה, ומה שלדת – לדת.

אונמונו, כמו בייל, נלחם על חירות האדם מכל מה שמגביל אותו. בייל נלחם ברדיפה דתית, ואונמונו – בסנטימנטליות הלאומנית ובפחד המוות. שניהם רציונליסטים, אך בו בזמן גם ספקנים. הכיצד? ובכן, משהתברר שהספק הוא שגרם לכאב אינטלקטואלי ורגשי ושמקורו באני הפסיכולוגי – ואחת היא אם ייקרא אני זה "תשוקות" או הפחד מאיון – שוב אין הספק בגדר איום אתי, אפיסטמולוגי או אונטולוגי. חקירה קפדנית ורציונלית של אופני האני השונים משחררת אותם מהספקנות. שניהם נקטו מתודה דומה: פירוק כל דוגמה ודעה קדומה המלווה באמון בלתי מסויג בערך השכנוע ובדרך ההיגיון. שניהם עברו לפחות שתי קונברסיות, ושניהם העניקו לחקירה הרציונלית מעמד של פרקטיקה דתית.

אוגוסטינוס, שהקונברסיה שלו מתועדת היטב בווידויים, שימש דמות מודל לבייל ולאונמונו; הוא לא היה בשבילם מושא לחיקוי כי אם נקודת ייחוס, לכל אחד לפי צרכיו: בייל מנהל אתו ויכוח נוקב על הפרשנות לַפְסוּק "אלץ אותם" וגו', ואונמונו נוקט את דרך הווידוי – ההולמת את המסורת הקתולית שממנה בא – ומסַפֵּר על חיפוש האל. גם ויטגנשטיין מסב מבט אל אוגוסטינוס ומתחיל את החקירות בקטע מתורת הלשון שלו.²¹⁸

עבור האוטופילוסוף, הנהוג כְנוּוד בעולם הרעיונות, הקולמוס הוא מקל הנוודים, נקודת האחיזה שסביבה מתאפשר לו להיות גם השואל וגם השאלה. גם החוקר וגם מושא החקירה – הפילוסוף והפילוסופיה. פילוסוף שכזה מתחייב לחקירה ולשאלות מבלי להשתקע בשיטה מסוימת, ומבחינה זו נותר רענן במחשבתו. ויחד עם המחויבות הבלתי מסויגת לכהירות מחשבתית, ויטגנשטיין

התכנסות ציבורית באוניברסיטת סלמנקה, שאונמונו שימש בה רקטור. הגנרל חוסה מילן-אסטריי, מבכירי משטר פרנקו, הלהיט את רוח הנוכחים פְּאוֹלֵם בקריאות משולהבות על ספרד החדשה. אונמונו אמר בתגובה שמילן-אסטריי הוא נכה מלחמה, אבל, הוסיף, הוא נכה גם ברוחו. בעקבות דבריו הנוקבים קרא הגנרל, "מוות לאינטליגנציה!" ואחר הוסיף, "לא, תחי האינטליגנציה! מוות לאינטלקטואלים!". אונמונו שתק לרגע וענה לו שאולי ינצח על שום כוחו הגס, אך לא ישכנע, משום שהוא חסר שני דברים הכרחיים: היגיון וצדקת המאבק.

בדרכו אל ביתו לאחר האירוע המדובר ליווה אותו אדם אחד בלבד, עיתונאי. אחר כך, כאשר הלך לפגוש את חבריו, הם התנכרו לו והוא גורש החוצה בקריאות, "החוצה, ספרדי רע!". אונמונו פוטר ממשרתו ואף נגזר עליו גזר דין מוות. גזר הדין לא נאכף, אך נאסר עליו לצאת מביתו. עשרה שבועות בלבד אחר כך הוא מת באופן פתאומי. כך בא עליו מותו של אונמונו האוטופילוסוף.

אונמונו היה אחד מגדולי אנשי הרוח של ספרד במאה ה-20. בשנות ה-60 גברה ההתעניינות בו, בעיקר בארצות דוברות ספרדית.²¹⁵ התארים שהצמידו לו מבקרים ואוהדים – קתולי, כופר, אתאיסט, רציונליסט, פוויטיביסט, אקזיסטנציאליסט וספקן – הולמים ואינם הולמים אותו באותה מידה. הוא היה כל אחד מאלה ואף לא אחד מאלה.²¹⁶

עבור אונמונו הפילוסופיה היא דרך חיים,²¹⁷ והסיום הטרגי של חייו מעיד עליו שהיה אוטופילוסוף. השקפת עולמו הייתה נתונה בתהליך עיצוב מתמיד לאורך שנים של התחבטות אינטלקטואלית ורגשית. הוא סבר שאל לו לאדם להסתפק רק במה שיכולה התבונה לתרום לו, וחיפש אחר דרכים להשקיט את רוחו. במטא-פילוסופיה שלו משתקפים החיפוש אחר השקט והשאיפה להביא את ממדי החיים המנוגדים לידי אינטגרציה. לתורתו הפילוסופית יש אופי

פונה אל כוח המצוי מחוץ למחשבה ומביע משאלה שאלוהים ירעיף מחסרו ויחון את הפילוסופים בהתבוננות או בראייה חודרת. כך או כך, לא השיטה היא העיקר, כי אם תהליך החקירה. המעשה נעשה לא לשם הישג כלשהו אלא משום שכך צריך לעשות. וכפי שאומר אוגוסטינוס, "משום שהחיפוש עולה על מה שמתגלה במהלכו".²¹⁹